

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Σπουδές στην Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και
Χριστιανικός Πλουραλισμός»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ

Α ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ : ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ

Β' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ : ΤΖΟΥΜΕΡΚΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΜΑΧΑΣ

Αρ. Μητρ: std157798

ΑΙΤΩΛΙΚΟ 2022

**ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Εκκλησία της Ελλάδος ιδρύθηκε πραξικοπηματικά χωρίς να ακολουθήσει την κανονική οδό και να πάρει την έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το αυτοκέφαλο ήταν καρπός αγώνων της Αντιβασιλείας. Ο πρωτεργάτης της ανακήρυξης της Ελλαδικής Εκκλησίας ως αυτοκέφαλης υπήρξε ο αντιβασιλέας Γεώργιος Μάουρερ. Θεωρούσε ότι η Εκκλησία της Ελλάδας έπρεπε να είναι ανεξάρτητη από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, γιατί ο τελευταίος λογοδοτούσε στον Σουλτάνο. Κυριαρχούσε η θεωρία ότι ο Μάουρερ έβλεπε την Εκκλησία ως μία ακόμη υπηρεσία υφιστάμενη του κράτους. Η Εκκλησία της Ελλάδος ανακηρύχθηκε κανονικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο της 29ης Ιουνίου 1850. Η όλη κίνηση είχε σημαντικές κοινωνικές συνέπειες που αποτελεί το κέντρο βάρους της έρευνας.

SUMMARY

The Church of Greece was founded in a coup d'etat without following the normal path and obtaining the approval of the Ecumenical Patriarchate. The autocephaly was the fruit of the Regency's struggles. The pioneer of the proclamation of the Greek Church as autocephalous was the regent George Maurer. He believed that the Church of Greece should be independent of the Patriarch of Constantinople, because the latter was accountable to the Sultan. The prevailing theory was that Maurer saw the Church as another state-controlled service. The Church of Greece was duly proclaimed by the Ecumenical Patriarchate with the Patriarchal

and Synod Volume of June 29, 1850. The whole movement had important social consequences which is the center of gravity of the research.

Λέξεις κλειδιά

Αυτοκέφαλο, Πατριαρχικός Τόμος 1850, Εκκλησία της Ελλάδος, Γεώργιος Μάουερ, Κωνσταντίνος εξ Οικονόμων, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Νέες Χώρες, κοινωνία.

Autocephalous, Patriarchal Volume 1850, Church of Greece, George Mauer, Constantine the Economist, Theoklitos Farmakidis, New Countries, society

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόληση μου με το θέμα της παρούσας εργασίας γεννήθηκε ως ανάγκη μέσα στο πλαίσιο της έρευνας που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της φοίτησης μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών και σχετίζεται με τις μέχρι τώρα επιστημονικές μου αναζητήσεις. Τα αφετηριακά μου ερεθίσματα για την ενασχόληση με το θέμα της ανά χειράς μελέτης γεννήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας που ανέπτυξα κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών και σε συνάρτηση με τα μέχρι τώρα επιστημονικά ενδιαφέροντα μου.

Τα αποτελέσματα της έρευνας μου τίθενται δια της συγκεκριμένης μελέτης στην κρίση των καθηγητών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου φιλοδοξώντας να αποτελέσουν ένα μικρό λίθο, μεστό σεβασμού, για την περαιτέρω.

Ευχαριστίες θέλω να εκφράσω πρωτίστως στον πρώτον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Καραμούζη Πολύκαρπο για την καθοδήγηση του και τις εύστοχες υποδείξεις του, γιατί μου έδωσε τη δυνατότητα να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα. Επιπρόσθετα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον δεύτερο επιβλέποντα καθηγητή κ. Τζουμέρκα Παναγιώτη για τη συμβολή του στην ολοκλήρωση της έρευνας και της συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Αιτωλικό 17 Ιουλίου 2022

π. Παντελεήμων Μάχας

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	5
Συντμήσεις.....	8
Εισαγωγή.....	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

1.1. Το πολιτικό - κοινωνικό - οικονομικό σκηνικό της Ελληνικής κοινωνίας της εποχής του Όθωνα.....	13
1.2. Η θρησκευτική μορφή οργάνωσης του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα.....	19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

2.1. Τα πρόσωπα - πρωταγωνιστές που συμμετείχαν ενεργά στο ζήτημα της ανακήρυξης του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδας.....	24
2.2. Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας.....	43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : Η ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1833 - Πατριαρχικός Τόμος του 1850

3.1. Η σύσταση και το έργο της Νομοκανονικής Επιτροπής.....	46
3.2. Ο Πατριαρχικός και Συνοδικός τόμος του 1850.....	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

4.1. Επικριτική στάση έναντι των αντιφρονούντων με την εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας.....	55
4.2. Η αντικανονική αντιμετώπιση του μοναχισμού.....	56
4.3. Το ζήτημα της μετάφρασης του Νεόφυτου Βάμβα.....	59
4.4. Οι θεοσεβιστικές απόψεις του Θεόφιλου Καΐρη.....	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

5.1. Η πρακτική της Αντιβασιλείας.....	63
5.2. Η μετατροπή της Εκκλησίας σε κρατικό οργανισμό.....	69
5.3. Η δημιουργία «Νέας» Εκκλησίας.....	71
Συμπεράσματα.....	74
Παράρτημα.....	77
Βιβλιογραφία.....	90

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ

Μ.Ι.Ε.Τ.: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

δ.δ.: Διδακτορική διατριβή

Ε.Π.Ε.: Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, πατερικές εκδόσεις
Γρηγόριος Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1972 κ.εξ. Επιμ: επιμέλεια

Θ.Η.Ε.: Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. Αθαν.
Μαρτίνου, Αθήνα 1965.

μτφρ: μετάφραση

Όπ. π.: όπως παραπάνω

ΡG: J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca,
Παρίσι - Montrouge 1857-1866.

Πρβλ: παράβαλε

σ: σελίδα

σσ: σελίδες

τ.: τόμος

τχ: τεύχος

χ.τ.: χωρίς τόπο

χ.χ: χωρίς χρονολογία

Βεβαίωση συγγραφικών δικαιωμάτων

Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι ο συγγραφέας αυτής της πρωτότυπης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, ότι έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες και ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το συγκεκριμένο Π.Μ.Σ.

Υπογραφή

ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΜΑΧΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θάνατος του Ιωάννη Καποδίστρια αποτέλεσε το τέλος μιας εποχής, κατά την οποία η Ελληνική Πολιτεία προσπάθησε να επιλύσει τα εκκλησιαστικά ζητήματα σε συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το όλο σκηνικό άλλαξε ριζικά από τη στιγμή που τη διοίκηση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους ανέλαβε ο βαυαρός Όθωνας και οι σύμβουλοι του, κυρίως ο αντιβασιλέας Γεώργιος Μάουρερ.

Την περίοδο αυτή επικρατεί ένας αναβρασμός σχετικά με την ανακήρυξη της αυτοκεφαλίας των εκκλησιαστικών επαρχιών της ελεύθερης πλέον ελληνικής επικράτειας. Κύριοι πρωταγωνιστές της όλης κίνησης υπήρξαν ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο αντιβασιλέας Γεώργιος Μάουρερ, οι κινήσεις των οποίων έχουν ως ιδεολογική βάση τις απόψεις του Αδαμάντιου Κοραή. Ο τελευταίος ήταν μέγας θιασώτης του διαφωτισμού που αποδείχθηκε ο λόγιος εκείνος που στρέφονταν εναντίον της δέσμευσης των ανωτέρω εκκλησιαστικών επαρχιών από την Μητέρα Εκκλησία. Πίστευε ακράδαντα ότι η Εκκλησία της Ελλάδας δε θα έπρεπε να έχει καμία σχέση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο βρισκόταν υπό την κατοχή του Σουλτάνου .

Ο Γεώργιος Μάουρερ, Αδαμάντιος Κοραής, Θεόκλητος Φαρμακίδης αποτέλεσαν τα κύρια όργανα που συνέβαλαν τα μέγιστα για τη διακήρυξη της αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας. Ο αντιβασιλέας ως προτεστάντης προέρχονταν από ένα χώρο στον οποίο η Εκκλησία οφείλει να υποτάσσεται στην βασιλική εξουσία. Στόχος ήταν να υπάρξει μία Εκκλησία που να μην έχει δική της άποψη στα ανακύπτοντα κοινωνικά θέματα,

στα ζητήματα της θρησκευτικής αγωγής ούτε να διαδραματίζει το ρόλο της στην διαπαιδαγώγηση των νέων εφόσον έρχεται σε ρήξη με τις προθέσεις και του σκοπούς της Πολιτείας, αλλά να είναι φερέφωνο των κρατικών επιταγών.

Η σύσταση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής που ήταν το όργανο το οποίο αποφάσισε την ανακήρυξη της αυτοκεφαλίας το 1833 δεν έλαβε υπόψη το σύνολο του λαού και του κλήρου. Υπήρξαν αντίθετες φωνές που δεν επιθυμούσαν να απογαλακτιστεί κατ' αυτόν τον τρόπο η Ελλαδική Εκκλησία από την Κωνσταντινούπολη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στην πορεία να ανακύψουν σημαντικά κοινωνικά προβλήματα και τμήμα του λαού να υιοθετήσει μία διαφορετική στάση έναντι της πολιτικής, κοινωνικής, θρησκευτικής, εκκλησιαστικής πολιτικής της αντιβασιλείας

Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να δώσει σαφείς απαντήσεις στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα α) ποιες ήταν οι πολιτικές – κοινωνικές- εκκλησιαστικές συνθήκες της εποχής, β) πρωταγωνιστές που συμμετείχαν ενεργά στο ζήτημα της ανακήρυξης του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας, γ) ποια ήταν η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας δ) ποια ήταν η σύσταση και το έργο της Νομοκανονικής Επιτροπής ε) ποιο ήταν το περιεχόμενο του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου του 1850 στ) ποιες ήταν οι κοινωνικές συνέπειες του αυτοκέφαλου της Ελλαδικής Εκκλησίας (Επικριτική στάση έναντι των αντιφρονούντων με την εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας, Το ζήτημα της μετάφρασης του Νεόφυτου Βάμβα, Οι θεοσεβιστικές απόψεις του Θεόφιλου Καΐρη), και

τέλος ζ) ποιες ήταν οι κοινωνικές διαστάσεις του Αυτοκεφάλου (η πρακτική της Αντιβασιλείας, η μετατροπή της Εκκλησίας σε κρατικό οργανισμό, η δημιουργία «Νέας» Εκκλησίας).

Η παρούσα εργασία έχει μία πορεία σκέψης και έρευνας που αφορά αρχικά το πολιτικό κοινωνικό εκκλησιαστικό υπόβαθρο της εποχής της Αντιβασιλείας στην Ελληνική Επικράτεια, συνεχίζει με την παρουσίαση του τρόπου ανακήρυξης του αυτοκεφάλου της Ελλαδικής Εκκλησίας, τη σύσταση Επιτροπής, που ήταν το αρμόδιο όργανο για την επίτευξη της διακήρυξης της αυτοκεφαλίας καταλήγοντας στην έρευνα και τη μελέτη των κοινωνικών διαστάσεων και των διαφόρων εκκλησιαστικών και πολιτικών γεγονότων που έλαβαν χώρα και ήταν απόρροια της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ – ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

1.1. Το πολιτικό – κοινωνικό – οικονομικό σκηνικό της Ελληνικής κοινωνίας της εποχής του Όθωνα.

Η Ελληνική κοινωνία μετά την Ελληνική Επανάσταση επιχειρεί να γίνει αστική. Παρατηρείται το γεγονός, στο οποίο η προϋπάρχουσα ηγετική τάξη των γαιοκτημόνων και των κοτζαμπάσηδων προσπαθούν να αναλάβουν τα ηνία της εξουσίας μέσα στο αστικό πλέον περιβάλλον ασφαλώς προς όφελος τους. Παρατηρήθηκε έντονα μία εναγώνια προσπάθεια για τη διατήρηση της εξουσίας από την καθεστηκυία τάξη αλλά και μία κίνηση βελτίωσης των κοινωνικά αδύναμων τάξεων. Σημειώνεται η αντιπαράθεση των τάξεων χωρίς ωστόσο να έχει ξεκαθαρίσει το ταξικό σκηνικό¹.

Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι υπήρχε αυτό που στις ευρωπαϊκές κοινωνίες ονομάζονταν ταξική συνείδηση και η οποία θα δημιουργηθεί σταδιακά το επόμενο διάστημα. Η όλη

---

¹ Φίλια Β. «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα». Στο *Όψεις της Ελληνικής Κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Επιμέλεια: Τσαούση Δ.Γ., Εστία 1998, σ. 15. «Δεν υπήρξε τάξη με την αυστηρή έννοια του όρου, δεν υπήρχε οργανωτήρια κοινωνική δύναμη, η οποία θα οδηγούσε αυτό το επαναστατικό κίνημα, το εθνικοαπελευθερωτικό και ταυτόχρονα κοινωνικό, προς την κατεύθυνση της αναζήτησης λύσεων στα κοινωνικά προβλήματα της αγροτιάς, δεν υπήρξε αστική τάξη καθοδηγήτρια ικανή να κατευθύνει αυτό το κίνημα προς αστικές μεταποιήσεις, προς αστικούς μετασχηματισμούς, οι οποίοι τελικά θα θεμελιώναν μια κοινωνία αστικού τύπου».

κατάσταση επιβαρύνονταν από την έλλειψη των κατάλληλων «φωνών» που θα συνέβαλλαν ως προς αυτό. Εκτός αυτού ήδη η τάξη των Κοτζαμπάσηδων θα μεριμνήσει για τον εξοβελισμό των Κλεφτών από το παιχνίδι της εξουσίας². Επίσης το αγροτικό κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού είδε με τη σειρά του, ότι τώρα θα ήταν ευκαιρία να κερδίσει μία καλύτερη θέση μέσα στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος³.

Βέβαια δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ταξική η Ελληνική Επανάσταση⁴ όπως έγινε στη Γαλλία ή τον επόμενο αιώνα στη Ρωσία, όπου συνέβη μία σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων⁵. Περισσότερο σημειώνονταν μία έλλειψη ξεκάθαρης διαμορφωμένης ταξικά κοινωνίας στην Ελλάδα⁶. Η όλη κατάσταση οδήγησε στη διαμόρφωση ενός αστικού Κράτους⁷.

Ο Όθωνας μέσα από την καθαρά συγκεντρωτική πολιτική που υιοθετήθηκε επί των ημερών προσπάθησε να καλύψει αυτή ακριβώς την έλλειψη κεντρικού οργάνου εξουσίας⁸. Μάλιστα ο

---

² Σταματόπουλου Τ., *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την Επανάσταση του 1821*, τ. Α'. Αθήνα 1971-1973. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας μεταξύ άλλων επιχειρεί να καταγράψει το σκηνικό της σχέσης των κλεφτών με τους Κοτζαμπάσηδες και την επιθυμία τους για ανάληψη του κυρίαρχου εξουσιαστικού ρόλου στον επαναπροσδιορισμό της Ελληνικής κοινωνίας.

³ Κοντογιώργης Γιώργος, *Η τοπική αυτοδιοίκηση στο κράτος*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα 1985, σ. 34 – 35.

⁴ Παπαρίζου Αντ. «Διαφωτισμός, Θρησκεία και Παράδοση στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία», στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Η Ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σσ. 75-113.

⁵ Παπαρίζου Αντ., «Πολιτική και θρησκεία στην Ελλάδα. Είναι ο θεός δεξιά;» στο *Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, Άνοιξη-Καλοκαίρι 91, σ. 71.

⁶ Χαραλάμπη Δημήτρη, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικόπολιτικό σύστημα*, Εξάντας 1989, σ. 28.

⁷ Καραμούζη Π., *όπ. π.*, σ. 18. *πρβλ.* Διαμαντούρου Ν., «Η εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα και η λειτουργία του κατά τον 19^ο αιώνα», στο *Όψεις της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2011, σ. 58.

⁸ Φίλια Β., *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σ. 180.

ίδιος χρησιμοποίησε τις μεσσιανικές αντιλήψεις περί εξουσίας και την ιερότητας της. Για το λόγο αυτό θα αναφέρει σε σχετική διακήρυξη προς τον ελληνικό λαό τα ακόλουθα, «...θέλω...να διασώσω με την θείαν Αντίληψιν κατά παντός εναντίου, την ανεξαρτησίαν σας»⁹. Ο Όθωνας επεδίωκε να νομιμοποιήσει την βασιλική του εξουσία καταδεικνύοντας το ιερό του θέματος¹⁰. Αυτό είναι και το σκεπτικό πάνω στο οποίο το Σύνταγμα αμέσως μετά τον όρκο στον Τριαδικό Θεό κάνει λόγο για ξεκάθαρη υποταγή στο Νόμο του Κράτους¹¹.

Επίσης ο Όθωνας προκειμένου να παγιώσει την κρατική εξουσία ως τη μοναδική νόμιμη εξουσία βγάζει διάγγελμα με το οποίο ισχυροποιούνταν η θέση και ο ρόλος του απόλυτα συγκεντρωτικού κράτους, όπου ο Μονάρχης είναι ο εγγυητής αυτής της ενότητας. Βέβαια το διάγγελμα αυτό αντικατόπτριζε καθαρά το πνεύμα της απολυταρχίας που επικρατούσε στην Ευρώπη¹². Αυτή η κατάσταση δεν επηρεαζόταν από το γεγονός ότι ο βασιλιάς διόρισε τριμελή αντιβασιλεία που θα κυβερνούσε το κράτος έως ότου να ενηλικιωθεί ο Όθωνας¹³.

---

⁹ Παπαρίζου Αντ., *Θεός, Εξουσία και θρησκευτική Συνείδηση. Τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιάμεσα και η κοινωνία του ανθρώπου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σσ. 342-343.

¹⁰ «Η βασιλική μου χάρις θέλει δαψιλευθή...αλλ' η αυστηρότης των νόμων θέλει εφαρμοσθή εις εκείνους όσοι εις το μέλλον τολμήσουν να ταραξούν την ησυχίαν του τόπου- διότι τούτο απαιτεί η σωτηρία του Κράτους», Βουρνά Τ. *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδος*, τ. Α', εκδ. Πατάκης Αθήνα 1998, σ. 261.

¹¹ Στην πορεία πέρα από την ιεροποίηση του νόμου το χαρακτήρα του ιερού τον αποκτά και ο Βασιλιάς, Σβώλου Α., *Τα Ελληνικά Συντάγματα. 1882-1975/1986 Η Συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998, σ. 133.

¹² Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Οικονομοπούλου Μαριέτα – Κασδαγλή Αγλαΐα, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990.

¹³ Νάκου Γ., *Το πολιτειακόν καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844. Εκ των δημοκρατικών ιδεωδών της επαναστάσεως του 1821 εις την Απόλυτον*

Η οικονομία του Ελληνικού Κράτους περιγράφεται με πολύ μελανά χρώματα από τον αντιβασιλέα Γεώργιο Μάουρερ: «Όπου κι αν γύριζες τα μάτια σου, βράχοι γυμνοί και ξεραϊλα, χωράφια ακαλλιέργητα, πουθενά δρόμος, πουθενά γεφύρια. Οι άνθρωποι έμεναν είτε σε σπηλιές, είτε σε καλύβες, αλλού χωμάτινες κι αλλού φτιαγμένες από πέτρες, που τις είχαν βάλει απλώς τη μία πάνω στην άλλη. Δεν έβλεπες μονάχα σπίτια ερειπωμένα, αλλά κι ολόκληρα χωριά και πόλεις»¹⁴. Η περιγραφή αυτή δεν απείχε από όσες άλλες έχουν γραφτεί για την συγκεκριμένη περίοδο¹⁵. Αυτό είχε ως άμεση συνέπεια η δανειοδότηση των Μεγάλων Δυνάμεων να αποτελεί μονόδρομο προκειμένου να γεμίσουν τα ταμεία του Ελληνικού Κράτους¹⁶.

Η Ελλάδα ήταν μία χώρα αγροτική¹⁷ που αντιμετώπιζε σημαντικά προβλήματα οικονομικής φύσης και ο Όθωνας κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια να αυξηθεί η αγροτική παραγωγή¹⁸. Κινούμενη η Πολιτεία προς το σκοπό αυτό λειτούργησε το 1834 το Γραφείο της Δημοσίου Οικονομίας, που είχε αρκετά εκτεταμένες αρμοδιότητες, σχετικά με την ανάπτυξη του εμπορίου, της βιομηχανίας, της γεωργίας.

Μοναρχίαν, διατριβή επί διδακτορία, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1974.

¹⁴ Μάουρερ Γκέοργκ Λούντβιχ, *Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουνίου 1834*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 410 – 411.

¹⁵ Φρειδερίκου Τις, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, εκδ. Τολίδη 1972, σ. 238-239.

¹⁶ Ανδρεάδη Αν., *Ιστορία των Εθνικών Δανείων. Μέρος Α΄, Τα δάνεια της ανεξαρτησίας (1824-1825). Το δημόσιον χρέος επί της Βαναρικής δυναστείας*, εν Αθήναις 1904, σ. 81.

¹⁷ Σακελλαρόπουλου Θ., *Οι κρίσεις στην Ελλάδα, 1830-1857. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές όψεις*, τ. Β΄, 1845-1857, εκδ. Κριτική, Αθήνα, σ. 20.

¹⁸ Καλλιβρετάκη Λ., *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1990, σ. 39-41.

Σχετικά με την φορολογία της αγροτικής παραγωγής η Αντιβασιλεία διατήρησε τη Δεκάτη, μία κίνηση η οποία αποτέλεσε αφορμή για συγκρούσεις της αγροτικής τάξης με το Κράτος¹⁹. Ωστόσο θεσπίστηκαν κάποια μέτρα τα οποία επιβράβευαν τους αγρότες οι οποίοι μερίμνησαν να εισάγουν νέες καλλιέργειες καθώς επίσης εφαρμόστηκε και η τα πρακτική των δασμών²⁰.

Το εμπόριο σε αντίθεση με τη γεωργία γνωρίζει άνθηση και μάλιστα κατά την πρώτη επταετία της βασιλείας του Όθωνα όχι μόνο το εσωτερικό αλλά και το εξωτερικό²¹. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά ότι υπήρχε ένας ιδιαίτερα μεγάλος και αξιόλογος ελληνικός εμπορικός στόλος. Αρκετά λιμάνια της ελεύθερης χώρας όπως η Υδρα, η Σύρος²², οι Σπέτσες, η Αίγινα, η Πάτρα, ο Πόρος αναδείχθηκαν σε σημαντικά κέντρα για το διαμετακομιστικό εμπόριο²³. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα²⁴ να ενισχυθεί τα μέγιστα η οικονομία της Ελληνικής Πολιτείας²⁵.

Η βιομηχανία ωστόσο βρίσκονταν σε πιο αργούς βαθμούς ανάπτυξης γιατί αντιμετώπιζε έντονα την έλλειψη επενδυτικών

---

¹⁹ Σακελλαρόπουλου Θ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη. Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα, 1830-1922*, Εξάντας 1991, σ. 266-267.

²⁰ Πετρόπουλου Ιω. – Κουμαριανού Αικ., *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος, 1833-1862*, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών 1977, σ. 99.

²¹ Ασδραχά Σπ., *Ελληνική κοινωνία και οικονομία: ιη' και ιθ' αιώνες*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 63-64.

²² Καρδάση Β., *Σύρος. Σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1987 και του ίδιου, *Από τον ιστίου εις τον ατμόν. Ελληνική εμπορική ναυτιλία, 1858-1914*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς 1993.

²³ Λεονταρίτη Γ., *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, στο *Εμπορική Ναυτιλία*, εκδ. Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1972.

²⁴ Δερτιλή Γ., *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Εστία, δ' έκδοση, 2006, τ. Α', σ. 196-202.

²⁵ Παπαθανασόπουλου Κ., *Ελληνική εμπορική ναυτιλία (1833-1856). Εξέλιξη και αναπροσαρμογή*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983.

προγραμμάτων, που την καθήλωνε, πλην ελαχίστων φιλότιμων ενεργειών ιδιωτών. Το 1937 είναι η χρονιά κατά την οποία έλαβε χώρα η σύσταση της ειδικής Επιτροπής επί της εμπυχώσεως της Εθνικής Βιομηχανίας²⁶, την οποία απάρτιζαν 12 μέλη και δραστηριοποιήθηκε με σκοπό την αύξηση του πλούτου του Ελληνικού Κράτους²⁷.

Η έλλειψη επενδύσεων οδήγησε επίσης στην καθυστέρηση ανάπτυξης του τραπεζικού συστήματος αφού υπήρχε αδυναμία συσσώρευσης ρευστού χρήματος με άμεσο αποτέλεσμα την υψηλότοκη δανειοδότηση. Σταθμός του ελληνικού τραπεζικού συστήματος είναι η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας το 1941, η οποία διέθετε κεφάλαιο ύψους 5.000.000 δραχμών²⁸.

Επιπρόσθετα όσον αφορά την οικονομία αξίζει να σημειωθεί το γεγονός της απόσυρσης του νομίσματος που εκδόθηκε επί των ημερών του Καποδίστρια και η καθιέρωση από την Αντιβασιλεία με Βασιλικό Διάταγμα την 8η Φεβρουαρίου 1833 της δραχμής ως εθνικό νόμισμα²⁹.

---

²⁶ Χατζηιωσήφ Χ., *Η γηραιά σελήνη: η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Θεμέλιο 1993.

²⁷ Αναστασόπουλου Γ, *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας*, τ. Α' (1840-1884), Ελληνική Εκδοτική, Αθήναι 1947, πρβλ. Παναγιωτόπουλου Β., *Η βιομηχανική επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-1871*, στο *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Θεμέλιο 1980.

²⁸ Βαλαωρίτη Ιω., *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (1842-1902)*, τ. Α' έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1980.

²⁹ Μανσόλα Αλ., *Πολιτειογραφικά πληροφορία περί Ελλάδος*, εν Αθήναις 1867.

1.2. Η θρησκευτική μορφή οργάνωσης του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα.

Η επί τετρακόσια χρόνια Οθωμανική Κυριαρχία ήταν η πηγή πολλών μετέπειτα δεινών για το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος. Οι Μεγάλες Δυνάμεις έβλεπαν την Ελλάδα ως τον χώρο διαπραγμάτευσης και επέκτασης των συμφερόντων τους στα Βαλκάνια³⁰. Η χαλάρωση τόσο των πολιτικών, όσο και των εκκλησιαστικών πραγμάτων ήταν αυτονόητη. Επίσης οδυνηρή ήταν και η κατάσταση του μορφωτικού επιπέδου του έθνους³¹. Αυτό είχε ως αντίκτυπο για την Εκκλησία, οι μεν κατώτεροι κληρικοί να μην μπορούν να αναγνώσουν και αυτά ακόμη τα εκκλησιαστικά – λειτουργικά – βιβλία, οι δε ανώτεροι κληρικοί να μην έχουν τη δυνατότητα να αντιτάξουν προς το κράτος μια έστω αξιοπρεπή άμυνα, αντίλογο ως προς τα δίκαια και τα συμφέροντα της Εκκλησίας³². Επιπρόσθετα το όλο σκηνικό συμπληρώνονταν με τις διαμάχες σχετικά με το ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη διοίκηση των Εκκλησιαστικών περιφερειών της επαναστατημένης Ελλάδας³³.

---

³⁰ Σιμόπουλου Κ., *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, τ. β'. εκδ. Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σσ. 122-125.

³¹ Τρις Φρειδερίκου, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια, (Δεύτερος Τόμος), Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828- 1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμηση της*, μτφρ. Σπήλιος Α., εκδ. Συλλογή, Αθήνα 1972, σ. 77.

³² Γερομίχαλου Αθ., *Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων και η εποχή του*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 32.

³³ Βαρνάβα Τζωρτζάτου Μητροπολίτη Κίτρους, *Οι βασικοί θεσμοί Διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως*, Εν Αθήναις 1977, σ. 18.

Η πολιτική του δολοφονημένου κυβερνήτη του πρώτου ελεύθερου Ελληνικού κράτους, Ιωάννη Καποδίστρια³⁴, που αφορούσε τα εκκλησιαστικά ζητήματα βασιζόνταν στην αρχή της αναγνώρισης των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου επί της Εκκλησίας της ελεύθερης πλέον Ελλάδας³⁵. Φρονούσε ότι μόνον με τη συγκατάθεση του Πατριαρχείου θα μπορούσαν να επιλυθούν τα ζητήματα χωρίς να επέλθει ρήξη στην ενότητα των δύο πλευρών³⁶ και παράλληλα θα παρέμενε αχώριστος ο διοικητικός τους δεσμός³⁷. Εν τω μεταξύ είχε προηγηθεί η ρύθμιση περί της διοίκησης της Εκκλησίας, το χρονικό διάστημα, στο οποίο έλαβε χώρα η σύνταξη των πρώτων Συνταγμάτων που όριζαν ότι αρμόδιο για τις εκκλησιαστικές υποθέσεις ήταν το Υπουργείο της Θρησκείας³⁸.

Μία εκ των αποφάσεων της Γ' Εθνοσυνέλευσης, και συγκεκριμένα της 4^{ης} Μαρτίου 1827 αφορούσε τη συγκρότηση πενταμελούς επιτροπής η οποία θα είχε ως αρμοδιότητες τη διευθέτηση των εκκλησιαστικών ζητημάτων³⁹. Επιπρόσθετα δεν γίνονταν ακόμη λόγος περί απομάκρυνσης των συγκεκριμένων

---

³⁴ Κωνσταντινίδη Εμ., *Ιωάννης Καποδίστριας και η εκκλησιαστική του πολιτική*, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 2001, σ. 35- 36.

³⁵ Συνοδινού Π., «Κωνσταντίνος Οικονόμου», *Γρηγόριος Παλαμάς*, 7 (1923), σ. 434.

³⁶ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος Ίδρυσις κα Οργάνωσις του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. Α', εκδ. Π. Α. Πετράκκου, Αθήνα, 1920, σσ. 35-36.

³⁷ Οπ. π. σσ. 46-49.

³⁸ Δυοβουνιώτου Κ., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εν τη Ελευθέρα Ελλάδι*, Αθήναι 1916, σ.19.

³⁹ Βαμβέτσου Α., *Εισαγωγή εις το Ελληνικόν Εκκλησιαστικόν Δίκαιον των Ορθοδοξων*, Αθήναι 1911, σ.125.

εκκλησιαστικών επαρχιών από την κανονική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁴⁰.

Η κατάσταση άλλαξε ριζικά μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και την εγκαθίδρυση της βασιλείας στο Ελληνικό Κράτος. Ο Όθωνας ήταν πλέον ο βασιλιάς της Ελλάδος. Εξ αιτίας του γεγονότος ότι ήταν ακόμη ανήλικος επιτροπεύονταν από αντιβασιλείς που ήταν αρμόδιοι για τα επιμέρους θέματα. Υπεύθυνος στα εκκλησιαστικά ζητήματα ορίστηκε, ο προτεστάντης στο θρήσκευμα Γεώργιος Μάουρερ⁴¹, ο οποίος αδυνατούσε⁴² να αποδεχτεί την πνευματική και διοικητική αυτοτέλεια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που είχε κατοχυρωθεί από τις Οικουμενικές Συνόδους. Ο ίδιος ουσιαστικά αποφάσιζε⁴³ ποια θα είναι η εκκλησιαστική πολιτική του κράτους ελέγχοντας ακόμη και τον ίδιο τον Όθωνα⁴⁴. Στόχος του ήταν ουσιαστικά η πνευματική – διοικητική – οικονομική απομάκρυνση της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η υποταγή της στην πολιτεία⁴⁵.

---

⁴⁰ Παναγιωτάκου Π., *Εκκλησία και Πολιτεία ανά τους αιώνες (33 – 1939) Συστηματική συμβολή εις το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον*, χ.ε., Αθήναι 1939, σ. 257.

⁴¹ Maurer Georg – Ludwig, *Ο Ελληνικός λαός*, μτφρ. Ρομπάκη Όλγα, εκδ. Οξύ, Αθήνα 2021, σσ. 443 – 448.

⁴² Αναστασίου Ιω., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β'(ΙΑ' αιώνας μέχρι σήμερα) εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 676-679.

⁴³ ⁴³ Παναγιωτάκου Π., *όπ. π.*, σ. 257.

⁴⁴ Πετρόπουλου Ιω., *Πολιτική και συγκρότηση του Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833- 1843)*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1997, σ. 275.

⁴⁵ Φειδά Βλ., *Η Ρωσική πολιτική και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος*, *οπ. π.*, σσ. 20-1.

Γενικότερα οι σύμβουλοι του Όθωνα, ξένοι προς την Ελληνική νοοτροπία⁴⁶, μη μπορώντας να κατανοήσουν το εκκλησιαστικό φρόνημα των Ελλήνων και μη γνωρίζοντας την υλική και πνευματική προσφορά της Εκκλησίας στον απελευθερωτικό αγώνα, προσπάθησαν να μεταφυτεύσουν στην Εκκλησία τις βαυαρικές σκέψεις και νόμους και επιχείρησαν να πετύχουν την πλήρη υποταγή της Ελλαδικής Εκκλησίας στην πολιτεία⁴⁷.

Ο Μάουρερ δεν δέχονταν σε καμία περίπτωση την ύπαρξη ελεύθερης Εκκλησίας μη ελεγχόμενης από την πολιτεία. Θεωρούσε ότι το αντίθετο θα σηματοδοτούσε μια νέα εποχή για το Ελληνικό κράτος που δεν θα είχε κανένα δεσμό πλέον με την Πύλη και το υποταγμένο σ' αυτήν Οικουμενικό Πατριαρχείο⁴⁸.

Ουσιαστικά οδηγούνταν προς τη ρύθμιση του εκκλησιαστικού ζητήματος με την ίδρυση της αυτοκέφαλης Ελλαδικής Εκκλησίας. Η πορεία αυτή σηματοδοτούσε την συγκεκριμένη περίοδο, την εμφάνιση της πολιτειοκρατίας⁴⁹. Η όλη εξέλιξη των καταστάσεων αποσκοπούσε στην παροχή της ελευθερίας στους πολίτες προκειμένου να επιλέξουν ελεύθερα αν θα αποτελέσουν μέρος ενός τμήματος το οποίο θα ελέγξει η Πολιτεία σε απόλυτο βαθμό. Αυτό εναρμονίζονταν απόλυτα με

---

⁴⁶ « Το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας και ο Φαρμακίδης», *Ελευθεροτυπία*, *Περιοδικό Ιστορικά* τεύχ. 38, 6 Ιουλίου 2000.

⁴⁷ Γερομίχαλου Αθ., «Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων και η εποχή του», *οπ. π.*, σ. 33.

⁴⁸ Βλάχου Ιεροθέου, *Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, Οικουμενικό Πατριαρχείο και Εκκλησία της Ελλάδος*, εκδ. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λιβαδειά 2002, σ. 180.

⁴⁹ Αγγελόπουλου Αθ., *Η Εκκλησιαστική Ιστορία, Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (εικοστός αιώνας)* εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σσ.65 - 66.

το σχήμα υποταγής της Εκκλησίας στο κράτος που ήταν καρπός των πολιτικών – κοινωνικών ζυμώσεων και των επιταγών του Δυτικοευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Γνώριζε όμως ότι για την επίτευξη των στόχων του θα έπρεπε να έχει τη βοήθεια εκκλησιαστικών ανδρών⁵⁰. Συμπαραστάτης του και πιστός υποστηρικτής του αποδείχθηκε ο λόγιος κληρικός Θεόκλητος Φαρμακίδης⁵¹.

---

⁵⁰ Οπ. π. σ. 40.

⁵¹ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου Αρχιεπισκόπου Αθηνών, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος...*, όπ. π., σσ. 66-67.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

2.1. Τα πρόσωπα - πρωταγωνιστές που συμμετείχαν ενεργά στο ζήτημα της ανακήρυξης του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδας

2.1.1 Ο Αδαμάντιος Κοραΐς

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθούν οι απόψεις λογίων, κύριων εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού⁵², οι οποίοι στην πλειοψηφία τους καθώς ήταν διαποτισμένοι από το δυτικό - ευρωπαϊκό πνεύμα⁵³ υιοθέτησαν μία στάση υπέρ των πρακτικών⁵⁴ που καθιστούσαν την Εκκλησία έναν ακόμη οργανισμό του Κράτους και συνέβαλαν ως ένα βαθμό στη δρομολόγηση των καταστάσεων προκειμένου να πραγματοποιηθεί το Διάταγμα της 23^{ης} Ιουλίου του 1833⁵⁵. Μεγάλη μερίδα λογίων ήταν αντίθετοι στην εκκλησιαστική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁵⁶.

---

⁵² Ιστορία του Ελληνικού έθνους, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 2000, σσ. 306-359.

⁵³ Ράνσιμαν Σ., *Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, μτφρ. Νικ. Κ. Παπαρρόδου, εκδ. Μπεγαρδή, Αθήνα 1979, σσ. 252-253.

⁵³ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, όπ. π., σσ. 359-360.

⁵³ Ράνσιμαν Σ., όπ. π., σ. 254.

⁵⁴ Δημαρά Κ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2009, σ. 234.

⁵⁵ Όπ. π., σ. 236-7.

⁵⁶ Ζαχαροπούλου Ν., *Γρηγόριος Ε', Σαφής έκφρασις της εκκλησιαστικής πολιτικής επί Τουρκοκρατίας*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 50.

Πηγή των απόψεων του Φαρμακίδη μπορεί να θεωρηθεί ο Αδαμάντιος Κοραής⁵⁷, ο οποίος υπήρξε ιδεολογικά πρωτεργάτης στον αγώνα της απόσχισης των επαρχιών της ελεύθερης Ελλάδας από την κανονική δικαιοδοσία της Μητέρας Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης σε βαθμό που προκάλεσε την αντίδραση του Πατριαρχείου⁵⁸. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τηρώντας την πατερική γραμμή, δεχόταν ότι ο πιστός οφείλει να δείχνει σεβασμό και υπακοή στην κρατική εξουσία⁵⁹ την οποία έκρινε απαραίτητη⁶⁰. Δεν ήταν λίγες οι φορές στις οποίες η Εκκλησία κατέφυγε στην Πολιτεία για να στηριχτεί⁶¹ χωρίς ωστόσο να εγκλωβίζεται σ' αυτή της την ενέργεια⁶². Ο έλληνας λόγιος μην έχοντας τη δυνατότητα να κατανοήσει το πόσο αναγκαίο, ζωτικό και συγχρονισμένο με τη φύση της Εκκλησίας είναι το δικαίωμα να αυτοδιοικείται αφού δεν ήταν εκκλησιολογικά ορθά τοποθετημένος, υποστήριξε την υποταγή της Εκκλησίας στην Πολιτεία⁶³. Επίσης τόνιζε ότι ο κλήρος των ελευθέρων πλέον Ελλήνων δε θα πρέπει να υπακούει στις

---

⁵⁷ Σαχπελίδη Σ., «Το αυτοκέφαλον της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο Κωνσταντίνος Οικονόμος» *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, (1972), σ. 17.

⁵⁸ Δασκαλάκη Β., *Ο Αδαμάντιος Κοραής και η Ελευθερία των Ελλήνων*, εκδ. Βαγιονάκης, Αθήναι 1979, σ. 245.

⁵⁹ Ο Μέγας Βασίλειος τόνιζε ότι η εξουσία και η δύναμις χορηγούνται στον άνθρωπο από τον Θεό, Ομιλία εις Ψαλμόν, 14, 1, PG 29, 261.

⁶⁰ Κόμπου Αντωνίου Μητοπολίτου Σισανίου και Σιατίστης, *Κοσμική και Εκκλησιαστική εξουσία*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Σιάτιστα 1992, σ. 41.

⁶¹ Μάππα Σ., *Ορθοδοξία και Εξουσία στην ελληνική Κοινωνία*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985, σ.86.

⁶² Μεταλληνού Γ., *Εκκλησία και Πολιτεία στην ορθόδοξη παράδοση*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σ. 13.

⁶³ Μουρατίδη Κ., *Σχέσις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ επόψεως Ορθοδόξου και των νεωτέρων κατευθύνσεων εν τη εκκλησιολογία και τη Πολιτειολογία*, τ. Α', Αθήναι 1965, σσ. 209 – 211.

προσταγές του Πατριάρχη ο οποίος εκλέγεται από τον Σουλτάνο και είναι υποχρεωμένος να τον προσκυνά.

Για τους παραπάνω λόγους καθ' όλη τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, διεκήρυττε ο Κοραΐς, ότι στην ελεύθερη Ελλάδα θα πρέπει να υπάρχει και ελεύθερη Εκκλησία⁶⁴, μη έχοντας καμία διοικητική αναφορά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, τονίζοντας την πολιτική διάσταση του θέματος⁶⁵. Δε θεωρούσε σε καμία περίπτωση ότι η διοικητική αυτή αλλαγή οφείλονταν σε διαφορές πίστης απλά ήταν φυσικό επακόλουθο του γενικού πλαισίου της επαναστατικής κίνησης των Ελλήνων εναντίον της Πύλης. Στο σημείο αυτό είναι διαφωτιστική η σκέψη του καθηγητή κ. Γιανναρά που αναφέρει σχετικά «Ο Κοραΐς ερμηνεύει την εκκλησιαστική ενότητα σαν πολιτική δέσμευση και συνδέει αυθαίρετα, βιάζοντας την ιστορική αλήθεια, το συνοδικό σύστημα της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τη διοίκηση των συγχρόνων του προτεσταντικών Εκκλησιών υπό Συνεδρίων διαρκών»⁶⁶. Εξ αιτίας του κύρους του και του ιστορικού υπόβαθρου που είχε ο Αδαμάντιος επηρέασε αρκετούς επιφανείς άνδρες του τόπου κυρίως πολιτικούς⁶⁷ μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο Σπυρίδων Τρικούπης. Ωστόσο υπήρξαν σημαντικοί πολιτικοί άντρες που διαφοροποιούνταν του κλίματος αυτού, όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Ιωάννης Κωλέττης, οι οποίοι αντέδρασαν εναντίον των

---

⁶⁴ Charles Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, p. Cambridge, London 1969, σ. 102.

⁶⁵ Sherrard Phillip, *Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό*, μτφρ. Γκάτσος Νίκος – Ζαννής Τάσος, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1971, σ. 296.

⁶⁶ Γιανναρά Χ., *Ορθοδοξία και Δύση Η Θεολογία στην Ελλάδα σήμερα*, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1972, σ. 72.

⁶⁷ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου Αρχιεπισκόπου Αθηνών, όπ. π. σ. 54.

καινοτομιών, που αφορούσαν τα της διοίκησης και του νέου ρόλου της Εκκλησίας στην κοινωνία⁶⁸.

Ο ίδιος ο Κοραΐς έλεγε ότι δε διαφωνεί καθόλου και συμβαδίζει με την ορθόδοξη παράδοση σε ότι αφορά τη δογματική διδασκαλία, το τελετουργικό, και γενικότερα την παράδοση⁶⁹. Αυτό που ξεχώριζε στη σκέψη του ήταν πως οτιδήποτε δεν βρισκόταν εντός της σφαίρας του δόγματος μπορούσε να μετασχηματιστεί σύμφωνα με τις ανάγκες που είχε η κάθε εποχή⁷⁰.

Οι απόψεις του Κοραΐ αποτέλεσαν την αφορμή να λειτουργήσει ο μηχανισμός που θα δημιουργούσε το απαραίτητο κλίμα για να παγιωθεί η εντύπωση ότι είναι επιτακτική ανάγκη να αυτονομηθεί και μάλιστα άμεσα η Εκκλησία της Ελλάδας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι θέσεις του αυτές συμπεριελήφθησαν στον έργο του *Ιερατικός Συνέκδημος* που εκδόθηκε το 1831. Παράλληλα η μετάφραση στα ελληνικά του έργου *Το δίκαιον των Εθνών ή αρχαί του φυσικού νόμου, προσηρμοσμένου εις την διαγωγήν και εις τα πράγματα των Εθνών*, του Ε. Βαττέλ ενίσχυσε την πολιτειακρατία. Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα είδος προπαγάνδας υπέρ πάντοτε της θεωρίας ότι ο Βασιλιάς ως απόλυτος μονάρχης έχει το δικαίωμα όχι μόνο να εποπτεύει αλλά να εξουσιάζει τον κλήρο και γενικότερα να έχει τον τελικό λόγο στη διοίκηση της Εκκλησίας. Ήδη η Αγγλικανική Εκκλησία είχε ως κεφαλή της, τον εκάστοτε

---

⁶⁸Γερομίχαλου Αθ., όπ. σ. 40-41.

⁶⁹ Μεταλληνού Γ., *Παράδοση και Άλλοτρίωση*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1994, σ. 230.

⁷⁰ Μουρτζανού Θ., «Θεόκλητος Φαρμακίδης», *Αχιλλίου Πόλις* 5 (2021), σ. 32 – 33.

βασιλιά⁷¹. Για τον συγγραφέα ο κλήρος αποτελούσε μία ακόμη κατηγορία υπαλλήλων, οι οποίοι θα υποτάσσονταν στην εξουσία του Μονάρχη⁷². Αυτό οδήγησε στην παγίωση μιας πολιτικής⁷³ σύμφωνα με την οποία η κοσμική εξουσία θα έλεγχε τη θρησκευτική ακόμη και αν ο Μονάρχης ήταν άλλου δόγματος⁷⁴. Υπήρχε για τους υποστηρικτές αυτής της άποψης ο κίνδυνος να ζημιωθεί η πολιτική εξουσία από την εξάρτηση της Ελλαδικής Εκκλησίας από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Η διακοπή της μνημόνευσης του ονόματος του Οικουμενικού Πατριάρχη⁷⁵ και γενικότερα οι επαφές των επισκοπών της επαναστατημένης Ελλάδας με το Πατριαρχείο σταμάτησε ευθύς αμέσως με την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα⁷⁶. Για το λόγο αυτό η μνημόνευση των επισκόπων πλέον περιοριζόταν στο «πάσης επισκοπής Ορθοδόξων»⁷⁷.

Ο Κοραής από την έναρξη του αγώνα της Παλιγγενεσίας, έθεσε το ζήτημα της αυτοκεφαλίας των εκκλησιαστικών επαρχιών της Ελλαδικής Εκκλησίας. Μεταξύ άλλων σε δημοσίευμα του ανέφερε ότι «Ο ἐλευθέρων καὶ αὐτονόμων Γραικῶν

---

⁷¹ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα 2004, σ. 31.

⁷² Εμέρ Ντε Βεπτέλ, *Το Δίκαιον των Εθνών ή Αρχαί του φυσικού νόμου*, μτφρ., Ράλλης Α.Γ., εκδ. Διανόηση, Αθήνα 2018.

⁷³ Κονιδάρη Γ., *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Β', Εν Αθήναις 1970, σ. 225

⁷⁴ Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου Αρχιεπισκόπου Αθηνών, όπ. π. σ. 55.

⁷⁵ Κονιδάρη Ι., *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2011, σ. 52.

⁷⁶ Κυριακού Διομήδους, *Εκκλησιαστική Ιστορία από της ιδρύσεως της Εκκλησίας μέχρι των καθ'ημών χρόνων: εκ διαφόρων πηγών ερανοσθείσα*, χ.ε., Αθήνησι 1897, σ. 84.

⁷⁷ Οικονόμου Κ., *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων*, τ. Γ', εκδ. Τύποις Φ. Καραμπινού και Κ. Βάφα, Αθήνησι 1862, σσ. 11 -26.

κλήρος είναι ἀπρεπέστατον νά ὑπακούη εἰς προσταγὰς Πατριάρχου ἐκλεγμένου ἀπό τύραννον καί ἀναγκασμένου νά προσκυνῇ τύραννον»⁷⁸.

2.1.2. Κωνσταντῖνος Οικονόμος ο Εξ Οικονόμων

Ο Κωνσταντῖνος Οικονόμος πρωτότοκος γιος ιερέα, γαλουχήθηκε με σεβασμό προς τη Μητέρα Εκκλησία⁷⁹. Ἐλαβε πλούσια μόρφωση⁸⁰ και ἤρθε σε επαφή με τον πνευματικό κόσμο της Δύσης καθώς σύμφωνα με ιστορικές πηγές σπούδασε σε κάποιο πανεπιστήμιο της Δύσης κατά την συνήθεια της εποχής⁸¹.

Παρά το γεγονός της ενασχόλησής του με τη γαλλική γλώσσα και την Ευρωπαϊκή λογοτεχνία γενικότερα, δεν παραμέλησε την κλασική φιλολογική του κατάρτιση, γεγονός που του ἔδινε τη δυνατότητα να συντάσσει σημαντικούς λόγους παρά το νεαρό της ηλικίας του⁸². Ἐδειξε ἀπό νωρίς την κλήση του για την ιεροσύνη⁸³ και αποδείχτηκε ἕνας ικανός στη διοίκηση εκκλησιαστικός ἄντρας με αφορμή τη μεταφορά της ἑδρας της επισκοπῆς ἀπό την Ελασσόνα στην ακμάζουσα Τσαριτσάνη⁸⁴ ἐξαιτίας της πιεστικῆς κατάστασης που δημιουργούσε το

---

⁷⁸ Ἀδ. Κοραῖ, *Προλεγόμενα εἰς τὰ πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους* (Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τόμος ιγ, Ἐν Παρισίοις 1821, σ. 120.

⁷⁹ Σιβίνη Κ., *Υπόμνημα αυτοσχέδιον περί του αιδεσιμολογιωτάτου πρεσβυτέρου και Οικονόμου Κωνσταντίνου του εξ οικονόμων*, Ἀθήνα 1963, σ. 6-7.

⁸⁰ Τζιράκη Ν., «Οικονόμος Κωνσταντῖνος ο εξ Οικονόμων», *ΘΗΕ*,9(1966), στ. 682.

⁸¹ Συνοδινού Π., «Κωνσταντῖνος ο εξ Οικονόμων», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 7 (1923),σ. 457.

⁸² Γούδα Ἀν., *Βίοι παράλληλοι*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1872, σ. 170..

⁸³ Μπουγάτσου Ἰω., «Κωνσταντῖνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων» *Μια αληθινή μορφή του χθες και του σήμερα* Ἀδελφότης των εν Ἀθήναις Τσαριτσανιωτῶν «Κωνσταντῖνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων», Ἀθήνα 2003, σ. 16.

⁸⁴ Βέλικου Γρ., *Ἡ επισκοπή Δομενίκου και Ελασσῶνος*, Ελασσόνα 1997, σ. 93.

Οθωμανικό στοιχείο της Ελασσόνας. Γενικότερα ο ίδιος είχε την τάση να μην τηρεί σχολαστικά τύπους καθώς ήταν ανεξάρτητος από τη φύση του γενικότερα⁸⁵.

Ο Κωνσταντίνος επέστρεψε στην Ελλάδα το 1834 μετά από ένα αρκετά μεγάλο διάστημα απουσίας του περίπου 26 ετών. Αυτό που συνάντησε ήταν ένα εκκλησιαστικό καθεστώς πολύ διαφορετικό από αυτό που είχε αφήσει και για το οποίο προβλεπόταν να κάνει αρκετούς αγώνες. Ήταν μια όπως σημαίνουσα μορφή με πολλές διακρίσεις και τιμές όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στη Ρωσία και σε διάφορες άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Ήταν φυσικό επακόλουθο όλοι οι αντιφρονούντες του Θεόκλητου Φαρμακίδη να βρουν στο πρόσωπό του τον ικανό αντιπρόσωπο τους, που θα μπορούσε να βαστάξει στους ώμους του την αντιπολιτευτική δράση του Φαρμακίδη⁸⁶.

Υπήρξε γνώστης των εκκλησιαστικών πραγμάτων και παντοτε φιλικά προσκείμενος στον Πατριάρχη. Λογικό ήταν να μη μείνει αμέτοχος και να μην αντιδράσει στον τρόπο που πραγματοποιήθηκε η κήρυξη της αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας αλλά και στο επιβαλλόμενο από την πολιτεία καθεστώς διοίκησης της Εκκλησίας, το οποίο την κατέστησε ως μια των πολλών υπηρεσιών του κράτους. Ανέλαβε να παρουσιάσει τα κακώς κείμενα με βάση τα παραδεδομένα από τους πατέρες κείμενα. Αρχικά χρησιμοποίησε ως όργανό του για να εκφράσει τις απόψεις του την εφημερίδα «Ευαγγελική

---

⁸⁵ Αλληλογραφία, τόμ. Α', επιστολή 9 και σ. 272.

⁸⁶ Γερομιχάλου Αθ., όπ. π., σ. 43.

Σάλπιγγα», που αποτελούσε το αντίβαρο στις θέσεις του Θεόκλητου Φαρμακίδη⁸⁷.

Ο αγώνας του Κωνσταντίνου άρχισε ουσιαστικά ευθύς αμέσως με τον ερχομό του στο Ναύπλιο και συνεχίστηκε με την ίδια διάθεση και στην Αθήνα. Θεωρήθηκε από αρκετούς ιστορικούς ως υπερασπιστής των Πατριαρχικών δικαιωμάτων⁸⁸. Στο πρόσωπό του η Εκκλησία της Ελλάδος συνάντησε ουσιαστικά τον άνδρα εκείνου που στάθηκε η αιτία και ανέκοψε την επισφαλή της πορεία όσον αφορά τις σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη⁸⁹. Σταδιακά τα περισσότερα μέλη της Ιεράς Συνόδου συνειδητοποιούσαν ότι θα έπρεπε να ακολουθήσουν τις απόψεις του Κωνσταντίνου. Για το λόγο αυτό ο Κωνσταντίνος Οικονόμος καθίσταται αυτόματα ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο Φανάρι και την Ελλαδική Εκκλησία. Ολοένα και περισσότεροι Θεολόγοι και Μητροπολίτες κατέφευγαν στον Οικονόμο και ζητούσαν την άποψή του όχι μόνον για τα εκκλησιαστικά θέματα, αλλά και για διάφορα άλλα ζητήματα. Με το πέρασμα του χρόνου γίνεται ουσιαστικά αυτός που συντονίζει τους αγώνες, τον κόπο και τις προσπάθειες επαναφοράς της εκκλησιαστικής τάξης επί τη βάση των ιερών κανόνων⁹⁰.

Η σύγκρουση του Οικονόμου και του Θεόκλητου Φαρμακίδη ήταν αναμενόμενη μετά την νομική κατοχύρωση των καινοτομιών που εισηγήθηκε ο δεύτερος. Ο πρώτος

---

⁸⁷ Οπ. π., σ. 44.

⁸⁸ Θέμελη Χρ., «Λόγος επιμνημόσυνος εις τον αοίδιμον Κωνσταντίνο Οικονόμον τον εξ Οικονόμων», Εκκλησία 34(1957), σ. 488.

⁸⁹ Οπ. π., σ. 489.

⁹⁰ Ματάλα Π., *Εθνος και Ορθοδοξία*, όπ. π., σ. 53.

χαρακτηρίστηκε ως συντηρητικός⁹¹, ενώ ο Φαρμακίδης ως φερέφωνο του Κοραή⁹². Η αναμέτρηση των δυο ανδρών έγινε σε δυο επίπεδα στη συγγραφική δραστηριότητα με αρκετά βιβλία και θεολογικά συγγράμματα επιστημονικού χαρακτήρα όπου ο καθένας τους ασχολήθηκε για την υποστήριξη των απόψεων του και την ανασκευή των επιχειρημάτων του άλλου, καθώς και στο δημοσιογραφικό χώρο, αφού και οι δυο αρθρογραφούσαν σε εφημερίδες που υπήρξαν όργανα των παρατάξεών τους. Όπως προαναφέρθηκε ο Οικονόμος κοινοποιούσε τις απόψεις του στην «Ευαγγελική Σάλπιγγα» και στον «Αγώνα» ενώ ο Φαρμακίδης στην εφημερίδα «Αθηνά»⁹³.

Ουσιαστικά τα θέματά τους ήταν οι συνέπειες που είχαν οι ενέργειες του αντιβασιλέα Μάουρερ και της Νομοκανονικής Επιτροπής καθώς επίσης ο χαρακτήρας και η οριοθέτηση του ρόλου της Ελλαδικής Εκκλησίας στο Νεοσύστατο κράτος. Ουσιαστικά υπήρξε μια πορεία της Εκκλησίας σύμφωνα με τα δυτικά εκκλησιαστικά πρότυπα, επηρεασμένη από τις απόψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού⁹⁴. Για τον Οικονόμο ήταν επιτακτική ανάγκη η ανεύρεση της παράδοσης της ορθόδοξης Ανατολής, που θα αποτελούσε τροχοπέδη της δυτικής επιρροής στην Εκκλησία⁹⁵.

Η κύρια αντίθεση του Οικονόμου με τους αντιφρονούντες του και συγκεκριμένα με το Θεόκλητο Φαρμακίδη ήταν ο τρόπος της ανακήρυξης της αυτοκεφαλίας. Ενώ ο Θεόκλητος

---

⁹¹ Γερομίχαλου Αθ., όπ. π. σ. 46.

⁹² Μεταλληνού Γ., *Ελληνισμός Μετέωρος*, Αθήνα 1998, σ. 93.

⁹³ Παπαδόπουλου Χρ., *Ιστορία...*, όπ. π., σ. 160.

⁹⁴ Μεταλληνού Γ., *Παράδοση και Αλλοτρίωση*, Αθήνα 2004, σ. 151.

⁹⁵ Όπ. π., σελ. 210.

υποστήριζε την αυτόματη και αυτοδίκαια και χωρίς την συγκατάθεση του Πατριαρχείου ανακήρυξη, ο Οικονόμος μη αποκλείοντας την αυτοκεφαλία ήταν αντίθετος στον τρόπο της ανακήρυξης. Φρονούσε ότι η αυτοδιοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδας έπρεπε να ανακηρυχθεί από τον ίδιο τον Πατριάρχη του οποίου ήταν και αποκλειστικό δικαίωμα. Θεωρούσε πολύ περισσότερο απαράδεκτο το γεγονός ότι την αυτοκεφαλία την ανακήρυξε η Πολιτεία και τόνιζε την αναγκαιότητα έστω της κοινοποίησης τουλάχιστον των συντελεσμένων εκκλησιαστικών γεγονότων προς το Φανάρι⁹⁶.

Χαρακτήριζε ως παράνομη και αντικανονική τόσο τη Διαρκή Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος όσο και αυτή καθεαυτή την αυτοκεφαλία της⁹⁷. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος θεωρούσε πως το δικαίωμα να ιδρύνονται αυτοκέφαλες εκκλησίες το έχει μόνον η Πατριαρχική Σύνοδος, ενώ ο Φαρμακίδης, αντίθετα, πίστευε ότι η εκκλησία της Κωνσταντινούπολης ούτε είχε λάβει ποτέ ούτε έχει την εξουσία να επικυρώνει και να διακηρύττει την αυτονομία άλλων εκκλησιών και μάλιστα όταν αυτές ανήκαν σε ανεξάρτητα κράτη⁹⁸.

Μια ακόμη μεγάλη διαφορά που είχαν οι δυο άνδρες ήταν η υπαγωγή της Εκκλησίας στην Πολιτεία, ευθύς αμέσως από την απόσχιση της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο τρόπος ανακήρυξης του αυτοκεφάλου από τη μια και η υπαγωγή που απέρρεε από αυτό το γεγονός ήταν εντελώς αντίθετα και ξένα προς την Παράδοση και τον πνευματικό χαρακτήρα της

---

⁹⁶ Παπαδόπουλου Χρ., *Ιστορία...*, όπ. π. σ. 158.

⁹⁷ Οικονόμου Σ., *Σωζόμενα εκκλησιαστικά τ. Γ'*, Αθήνα 1982, σσ. 495-503.

⁹⁸ Φαρμακίδη Θ., *«Απολογία»* εκδ. Τυπογραφείο Άγγελος Αγγέλου, εν Αθήναις 1840, σ. 34.

Εκκλησίας⁹⁹. Ο Οικονόμος επιθυμούσε την ύπαρξη μιας ελεύθερης εκκλησίας μέσα στο πλαίσιο που ίσχυε τους βυζαντινούς χρόνους.

Γενικότερα τους δυο αυτούς εκκλησιαστικούς άνδρες τους χώριζε μεγάλο ιδεολογικό χάσμα ως προς τον τρόπο προσέγγισης και επίλυσης των εκκλησιαστικών ζητημάτων. Ο Οικονόμος θεωρεί ότι η Εκκλησία έχει αρχηγό τον Χριστό και καμία κοσμική αρχή δεν έχει και δεν πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επέμβει στα της διοικήσεώς της. Πολύ περισσότερο να αναπληρώσει την διοικητική της κεφαλή δηλαδή το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να προβεί σε ενέργειες όπως αυτή του Διατάγματος του 1833. Αυτό όμως δεν ίσχυε στη λογική του Φαρμακίδη, ο οποίος πρόσβευε ότι και η Εκκλησία και το κράτος είναι δεν είναι δύο σώματα που αυτοδιοικούνται αλλά ότι θα πρέπει η Εκκλησία να υπάγεται, ως άλλη μία υπηρεσία, στο κράτος¹⁰⁰.

Ο Οικονόμος φοβόνταν ότι ο τρόπος της ανακήρυξης του αυτοκέφαλου θα άνοιγε το δρόμο στις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες των Βαλκανικών εθνών να πράξουν το ίδιο. Στην περίπτωση αυτή το πλήγμα για το Πατριαρχείο δε θα ήταν το ίδιο αφού το ποίμνιο δεν είναι ομόφυλο αλλά αλλογενές και αλλοεθνές¹⁰¹.

Τόνιζε ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν θα αρνιόνταν το δικαίωμα της Εκκλησίας να αυτοδιοικείται μετά την ίδρυση

---

⁹⁹ Σαχπελίδη Στ., «Το αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Ελλάδος και ο Κωνσταντίνος Οικονόμος» Θεσσαλονίκη 1971, σ. 53.

¹⁰⁰ Φαρμακίδη Θ., *όπ. π.*, σ. 14.

¹⁰¹ *Όπ. π.*, σ. 51.

του Ελληνικού κράτους. Εξάλλου ο Οικονόμος γνώριζε ότι οι ιεροί κανόνες προστάζουν πως τα εκκλησιαστικά πράγματα οφείλουν να μεταβάλλονται σύμφωνα με τις πολιτικές αλλαγές. Εκτός αυτού, αν το αυτοκέφαλο δινόταν από την αρμόδια αρχή, δηλαδή τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, τότε θα αποτελούσε το όλο σκηνικό πρότυπο και για τις αλλοεθνείς εκκλησίες¹⁰².

Ο Οικονόμος αντιμετώπισε τόσο τις απόψεις και τη δράση του Θεόκλητου Φαρμακίδη όσο και του Αδαμάντιου Κοραή¹⁰³. Χρονολογικά αρχίζει λίγο πριν το διάταγμα του 1833, όταν το 1830 συνέταξε σχέδιο ψηφίσματος με δέκα όρους για τη ρύθμιση των εκκλησιαστικών ζητημάτων. Στάλθηκε αρχικά στον Πατριάρχη και μερικώς τροποποιημένο το 1833 στον υπουργό των εκκλησιαστικών υποθέσεων, Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό¹⁰⁴. Το πόσο ουσιαστικό και σημαντικό ήταν το σχέδιο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τα κυριότερα σημεία του αποτέλεσαν τη βάση για τη σύνταξη του Πατριαρχικού Συνοδικού τόμου το 1850.

Επίσης ζωτικής σημασίας είναι και οι διακριτικές ενέργειές του προς το Πατριαρχείο σχετικά με την τελευταία ενέργεια προσέγγισης της Αθήνας προς την Κωνσταντινούπολη το 1850. Η Αθήνα στέλνοντας μια αποστολή στον Πατριάρχη προσδοκούσε στην απόσπαση της αναγνώρισης της αυτοκεφαλίας της με αφορμή την παρασημοφόρηση του Πατριάρχη. Μέλη της αποστολής ήταν ο Π. Δεληγιάννης και ο

---

¹⁰² Όπ. π., σ. 52.

¹⁰³ Μεταλληνού Γ., «Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων έναντι του Αδαμάντιου Κοραή», *Πρακτικά Συνεδρίου, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων*, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1998.

¹⁰⁴ Σαχπελίδη Στ., όπ. π., σ. 32.

συνεργάτης του Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο Αρχιμανδρίτης Μιχαήλ Αποστολίδης. Στόχευαν μαζί με την απονομή του παρασήμου να παραδώσουν το γράμμα του Προέδρου της Ιεράς Συνόδου. Η παραλαβή του γράμματος από τον Πατριάρχη θα σήμαινε και την άμεση αναγνώριση της αντικανονικής κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλαδική Εκκλησία¹⁰⁵.

Και εδώ ήταν καταλυτική η παρουσία του Οικονόμου, που μπορούσε να ανατρέψει τις προσδοκίες της αποστολής και ουσιαστικά του Φαρμακίδη. Κατέχοντας τα εκκλησιαστικά ζητήματα, ερχόμενος σε επαφή με ανθρώπους του Πατριαρχείου και εν συνεχεία χρησιμοποιώντας τη Ρωσική διπλωματία, άνοιξε το δρόμο για την αποκατάσταση της εκκλησιαστικής ευταξίας, προς όφελος πάντα του Πατριαρχείου. Το Φανάρι πετυχαίνοντας να μην παραλάβει την επιστολή αρχικά ζήτησε νέα επιστολή στην οποία θα υπέγραφαν οι ιεράρχες και όχι η σύνοδος. Δεν θα ήταν μια επιστολή των μελών της συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας, αλλά μια επιστολή υπογεγραμμένη από τους επισκόπους του ελεύθερου ελληνικού κράτους, ως μη εχόντων σύνοδο. Η Πολιτεία που αγωνιούσε για την αναγνώριση του αυτοκέφαλου το δέχτηκε και σε συνεργασία με τον αρχιμανδρίτη Μιχαήλ Αποστολίδη, κοινοποίησε το αίτημα του Πατριαρχείου¹⁰⁶. Αυτή ήταν ουσιαστικά μια πράξη που θα μπορούσε να δρομολογήσει την πορεία των πραγμάτων προς την έκδοση του Συνοδικού Τόμου. Διά των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου κατέστη Αυτοκέφαλη η Εκκλησία της Ελλάδας και παράλληλα ελεύθερη από την κοσμική εξουσία και

---

¹⁰⁵ Κονιδάρη Γ., *Εκκλησιαστική ιστορία*, όπ. π., σ. 245-46.

¹⁰⁶ Ματάλα Π., *Εθνος ...*, όπ. π., σ. 90-95.

μάλιστα αναγνωρίζεται ότι θα έχει ανώτατη αρχή όχι τον εγκόσμιο Βασιλιά αλλά την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας¹⁰⁷.

2.1.3. Θεόκλητος Φαρμακίδης

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης¹⁰⁸, σπούδασε στην Πατριαρχική Σχολή και κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη έγινε έντονα αντιληπτό το φιλελεύθερο του χαρακτήρα του και η επαναστατική του διάθεση έναντι της επικρατούσας εκκλησιαστικής κατάστασης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, γεγονός που τον ώθησε να λάβει την απόφαση να βρεθεί για το χρονικό διάστημα των τεσσάρων ετών στο Ιάσιο της Ρουμανίας διδάσκοντας Ελληνικά.

Ο Φαρμακίδης ήταν λόγιος κληρικός με σπουδές στη Δύση. Είχε στο ενεργητικό του πολλούς αγώνες υπέρ του έθνους και της Εκκλησίας. Οι επιδράσεις που άσκησαν οι συναναστροφές και οι σπουδές του στη Δύση και συγκεκριμένα στη Βιέννη τον οδήγησαν να ταυτίζεται ιδεολογικά με τον Μάουρερ. Στη Βιέννη μάλιστα εξέδιδε ένα περιοδικό, τον «Λόγιο Ερμή», με την καθοδήγηση του Αδαμάντιου Κοραή, τις απόψεις του οποίου εκτιμούσε. Το περιοδικό αποτελούσε την έκφραση των ιδεών του Διαφωτισμού¹⁰⁹.

Το 1811 χειροτονείται πρεσβύτερος στο Βουκουρέστι και στο τέλος του ίδιου χρόνου βρίσκεται στη Βιέννη κοντά στον Άνθιμο Γαζή¹¹⁰. Αναλαμβάνει την επιμέλεια της έκδοσης του περιοδικού

---

¹⁰⁷ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, *Ιστορία*, όπ. π., σ. 360-361.

¹⁰⁸ Τζιράκη Ν., «Φαρμακίδης Θεόκλητος», *ΘΗΕ*, 11(1966), στ. 1000-1003.

¹⁰⁹ Όπ. π., σσ. 55-6.

¹¹⁰ *Ιστορία των Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. ΙΑ', σ. 234.

Λόγιος Ερμής και δίνει αγώνα για τη διάδοση των ιδεών του Κοραή, τον οποίο εκτιμούσε και ήταν όχι απλά φιλικά προσκείμενος στον Κοραή κατά τη διένεξη του με τον Πατριάρχη Γρηγόριο όταν ακόμη ήταν Μητροπολίτης Σμύρνης, αλλά ένθεος υποστηρικτής του¹¹¹. Πηγή των απόψεων του Φαρμακίδη μπορεί να θεωρηθεί ο Αδαμάντιος Κοραής¹¹².

Ο Φαρμακίδης εξ αρχής είχε τοποθετηθεί εναντίον της Ρωσικής προπαγάνδας και του κύματος του Πανσλαβισμού, ο οποίος έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις πλέον¹¹³. Η διαμάχη των δύο εκκλησιαστικών ανδρών Θεόκλητου Φαρμακίδη και Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων είχε ξεφύγει από το καθαρά εκκλησιαστικό πλαίσιο¹¹⁴. Μάλιστα τα πράγματα κατέληξαν στο να χαρακτηριστεί ο Κωνσταντίνος πράκτορας του Τσάρου και ότι όλη η διαφοροποίηση του σχετικά με το ζήτημα της αυτοκεφαλίας είχε ως πραγματικά το γεγονός ότι ο Οικονόμος εργαζόταν προς όφελος των Ρωσικών συμφερόντων¹¹⁵. Ο ίδιος ο Φαρμακίδης ο οποίος είχε διένεξη με

---

¹¹¹ Καραμπελιά Γ., *Κοραής και Γρηγόριος Ε΄- κοινωνικές συγκρούσεις και Διαφωτισμός στην προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820)*, Αθήνα 2009.

¹¹² Σαχπελίδη Σ., «Το αυτοκέφαλον της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο Κωνσταντίνος Οικονόμος» *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, (1972), σ. 17.

¹¹³ Καλεβρά Π., *Η ρωσοφοβία και ο Πανσλαβισμός: η πολιτική πορεία της Δύσεως και Ρωσίας ως προς την Ελλάδα και της Ελλάδος προς εαυτήν μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1860, σσ. 30-35.

¹¹⁴ Μανίκα Κ., «Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ οικονόμων και η διαμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας στην εποχή του», *Κωνσταντίνος Οικονόμος ό έξ Οικονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998, σ. 49.

¹¹⁵ Frazee Ch., *The Orthodox Church and Independent Greece] 1821-1852*, p. Cambridge, London 1969.

τον Οικονόμο¹¹⁶ είχε αυτή την άποψη περί του Οικονόμου¹¹⁷. Από την άλλη έφτασαν στο σημείο οι αντίπαλοι του Θεόκλητου, ο οποίος δεν ήταν φιλικά προσκείμενος στη Ρωσία να τον χαρακτηρίζουν «λουθηρανιστή»¹¹⁸.

Ο Φαρμακίδης ωστόσο φρονούσε ότι ήταν αναγκαία η απόλυτη ταύτιση της Ελλαδικής Εκκλησίας με την Μητέρα Εκκλησία μόνο σε θέματα πίστεως, στα περί δογμάτων και μυστηρίων. Δεν θεωρούσε απαραίτητη, ίσως αντιθέτως και επιζήμια την ταύτιση της εκκλησίας του ανεξάρτητου πλέον Ελληνικού Κράτους με το υπόδουλο στον Τούρκο Οικουμενικό Πατριαρχείο, σε δευτερεύοντα ζητήματα, όπως το πολίτευμα και η ενότητα των εκκλησιών¹¹⁹.

Γενικότερα ήταν υποστηρικτής της ιδέας της αποδέσμευσης της Ελλαδικής Εκκλησίας, από κάθε είδους σχέσης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τόσο πριν, όσο και μετά την επανάσταση, η οποία ήταν στην ίδια γραμμή με την ήδη υπάρχουσα αντίληψη ότι τα χριστιανικά κράτη που απελευθερώνονται από τον τουρκικό ζυγό δικαιούνται και πρέπει να έχουν ανεξάρτητες εκκλησίες¹²⁰.

Επιπρόσθετα οι περί διοικήσεως της Ελλαδικής Εκκλησίας απόψεις του Θεόκλητου είναι φανερές και στο Υπόμνημά του προς τον Μάουρερ. Τίθεται υπέρ της υποταγής της Εκκλησίας

---

¹¹⁶ Μανίκα Κ., «Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ό έξ οικονόμων καί ή διαμόρφωση τών σχέσεων Έκκλησίας καί Πολιτείας στήν έποχή του», *Κωνσταντίνος Οικονόμος ό έξ οικονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998, σ. 49.

¹¹⁷ Frazee C., όπ. π., σ. 172.

¹¹⁸ Γαβριηλίδη Βλ., *Η Ελλάδα και ο Πανσλαβισμός*, Αθήνα 1869.

¹¹⁹ Όπ. π., σσ. 58.

¹²⁰ Γερομίχαλου Αθ., όπ. π., σ. 35.

στη διοίκηση της Πολιτείας και τονίζει την αναγκαιότητα ανεξάρτητοποίησής της από το Φανάρι ακόμη και χωρίς την έγκριση του. Μάλιστα σε συνεδρίαση Επιτροπής που ορίστηκε από τον αντιβασιλέα για την επίλυση των εκκλησιαστικών ζητημάτων στην οποία συμμετείχε και ο Φαρμακίδης, αποφασίστηκε ότι η Εκκλησία του Βασιλείου της Ελλάδας πνευματικά έχει ως κεφαλή της τον ίδιο τον ιδρυτή της τον Ιησού Χριστό, πολιτικά όμως αναγνωρίζει ως αρχηγό τον Βασιλιά της Ελλάδας. Επίσης παραμένει ανεξάρτητη από οποιαδήποτε άλλη Εκκλησία. Το δογματικό μέρος συνίσταται στο ότι και παραμένει ενωμένη με όλες τις εκκλησίες του Ανατολικού δόγματος¹²¹.

Ο Φαρμακίδης ήταν αντίθετος στην ιδέα της μη αποκατάστασης λόγω του ότι στην Κωνσταντινούπολη εδρεύει όχι μόνο ο Οικουμενικός Πατριάρχης αλλά και ο Εθνάρχης. Πίστευε ότι θα έπρεπε να γίνει η ανεξαρτητοποίηση με ή άνευ της έγκρισης του Πατριάρχη και της συνόδου του Φαναρίου. Με αυτόν τον τρόπο θα πετύχαινε την απελευθέρωσή της από τον Τουρκικό κλοιό. Ακόμη θεωρούσε ότι ουσιαστικά η Ελλαδική Εκκλησία ήταν ελεύθερη από την πρώτη μέρα του απελευθερωτικού αγώνα. Αυτό γίνεται αντιληπτό ότι από την ημέρα της κήρυξης της επανάστασης οι επίσκοποι μνημόνευαν «πάσης επισκοπής ορθοδόξου» και όχι τον ίδιο τον Πατριάρχη.

Κύριες ιδέες του Φαρμακίδη ήταν οι εξής: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἦτο αὐτοκέφαλος καί ἀνεξάρτητος ἀφ' ἧς ἡμέρας διεκηρύχθη ἐπισήμως ἡ πολιτική αὐτονομία καί ἀνεξαρτησία τοῦ Ἔθνους, δεδομένου ὅτι ἐπικράτεια καὶ Ἐκκλησία εἶναι ἓν κατὰ τὸ ἐξωτερικόν αὐτῆς εἶδος καὶ δέν εἶναι δύο καθ' ἑαυτά

---

¹²¹ Ὁπ. π., σ. 36.

ὑπάρχοντα σώματα. Διά τόν λόγον αὐτόν ἐπ' οὐδενί ἐπεθύμει τήν παρά τοῦ Πατριαρχείου κήρυξιν τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου, διότι ἐθεώρει περιττόν νά ζητηθῆ ὅ,τι ὑπῆρχεν αὐτοδικαίως μετά τήν ἐθνική παλιγγενεσίαν. Ὅθεν δέν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, ἀναφορικῶς μέ τό ζήτημα τοῦ αὐτοκεφάλου, προειδοποιήσεως ἢ συγκαταθέσεως ἢ ἔστω καί ἀναγνώρισεως τοῦ τετελεσμένου πλέον γεγονότος, παρά τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὔτε ἔλαβε ποτε ἀπό τινός ἐξουσίαν τοῦ ἐπικυροῖν καί διακηρύττειν τήν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, Ἐθνῶν αὐτονόμων καί ἀνεξαρτήτων, ἀφ' ἑαυτῶν διακηρυσσομένων αὐτοκεφάλων»¹²².

Γενικότερα θεωρούσε ὅτι δε θα υπήρχε τρόπος που δε θα ζημίωνε την Ελληνική Εκκλησία και την Πολιτεία εφόσον η διοίκηση της πρώτης θα τελούσε υπό Οθωμανική κυριαρχία. Τόνιζε επίσης ὅτι «Ἡ αὐτονομία καί ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἀχώριστος ἀπό τῆς αὐτονομίας καί ἀνεξαρτησίας τῆς ἐπικρατείας καί πᾶσα κατ' ἐκείνης ἄμεσος ἢ ἔμμεσος προσβολή εἶναι προσβολή κατά ταύτης»¹²³. Η σκέψη αὐτή δε σήμαινε ὅτι δεν σέβονταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δεν αναγνώριζε την προσφορά του στο γένος. Δημοσίευσε ἕνα κείμενο μαζί με τον Κοκκινάκη στο οποίο διαφαίνονται τα παραπάνω «Ὁ ἔρως τῆς παιδείας ἀνάπτει ἐπί μᾶλλον καί διαδίδεται εἰς τήν Ἑλλάδα, καί ὁ ἀριθμός τῶν εἰς τήν διάδοσιν αὐτήν συντελούντων μέσων αὐξάνει καθημερινῶς· τά σχολεῖα πολλαπλασιάζονται, οἱ σοφοί διδάσκαλοι πληθύνονται, βιβλιοθήκαι συστήνονται, καί οἱ πλούσιοι ἔμποροι, πατριωτικῶ κινούμενοι ζήλω, ἀνοίγουσι

---

¹²² Τζιράκη Ν., «Φαρμακίδης Θεόκλητος», ὅπ. π. στ. 1002.

¹²³ *ΙΕΕ*, τόμος ΙΓ', Αθήνα 1977, σ. 42

προθύμως τούς θησαυρούς των, και ό μέν φέρεται ώς πατήρ εις τούς προστρέχοντας εις αυτόν ένδεεΐς νέους έπι θυμοϋντας νά σπουδάσωσι και νά διδάξωσι τούς όμογενεΐς των, ό δέ προικίζει πλουσίως σχολεία, άλλος συντρέχει εις έκδοσιν βιβλίων, και άλλος άλλο τι πράττει χρήσιμον και ώφέλιμον εις τό γένος του· τό ίερατεΐον συντρέχει και συμβουλεύει, και ή κοινή Μήτηρ, ή μεγάλη Έκκλησία, εύλογεΐ, έφορευεί και ιδιοικεί σοφώς τών τέκνων της τά έργα. Δί' όλα ταϋτα πρέπει τρώντι νά χαίρη πᾶσα έλληνική και έλληνικῶς φρονοϋσα ψυχή και νά έλπίζη τά κρείττω· χαίρομεν δέ και ήμεΐς εκ ψυχής, και, ώς εκδότηι έφημερίδος τήν παιδείαν του Έλληνικοϋ γένους σκοπόν έχούσης, κηρύττομεν μετά προθυμίας πάντα όσα εις αυτήν άποβλέπουσι»¹²⁴

Ο Φαρμακίδης έβλεπε την Εκκλησία μέσα από τη σκέψη του Κοραή. Το γεγονός ότι ήταν υπέρμαχος της άποψης να ανεξαρτητοποιηθεί η Ελλαδική Εκκλησία οδήγησε τον αντιβασιλέα Μάουρερ¹²⁵ να επιχειρήσει να τον συναντήσει άμέσως σχεδόν μετά την έλευση του στην Ελλάδα¹²⁶.

Ο συγκεκριμένος τρόπος της ανακήρυξης της αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας δίχασε τον κόσμο σε δύο ομάδες. Οι μεν συντηρητικοί την όλη κίνηση την εξέλαβαν σαν σχίσμα ανάμεσα στην Ελλαδική και την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης. Επίσης έδιναν και εθνικές διαστάσεις γιατί έκριναν ότι είναι ένα σημαντικό πλήγμα στην ενότητα του

---

¹²⁴ Ερμής ο Λόγιος, τόμος Ζ' 1817, ανατύπωση της Εταιρείας του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σ. 463.

¹²⁵ Frazee Charles, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821 – 1852*, όπ. π., σσ. 124 – 126.

¹²⁶ Dakin Douglas, «*Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*», όπ. π., σ. 111.

έθνους. Οι φιλελεύθεροι από την άλλη πλευρά θεωρούσαν απαραίτητη την αλλαγή αυτή γιατί είχαν την πεποίθηση ότι η Εκκλησία αποτελεί μία μόνο πτυχή του δημόσιου βίου. Επιβάλλονταν να αλλάξει η καθεστηκυία εκκλησιαστική κατάσταση γιατί υποστήριζαν ότι το κράτος αποτελεί το σήμα της δύναμης του έθνους. Οι φιλελεύθεροι πίστευαν ότι οι η Ρωσία θα ασκούσε την επιρροή της στον Πατριάρχη για να έχουν την δυνατότητα πρόσβασης στα εσωτερικά ζητήματα. Ήταν δύσπιστοι σχετικά με το ρόλο του ανώτερου κλήρου, τον οποίο συγχρόνως θεωρούσαν ότι δεν είχε παιδεία και κατά συνέπεια ανίκανο να αφουγκραστεί σωστά και να χειριστεί κατάλληλα τις καταστάσεις που αντιμετώπιζε το έθνος. Ολοένα και περισσότερο ενισχύονταν οι απόψεις τους περί ανανέωσης της Εκκλησίας η οποία δεν μπορούσε να επιτευχθεί με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο με τη βοήθεια της πολιτείας και κάποιων μεμονωμένων εκκλησιαστικών ανδρών, οι οποίοι ξεχώριζαν λόγω των σπουδών τους στη φωτισμένη Ευρώπη¹²⁷.

2.2. Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Ελλαδική Εκκλησίας

Επίσης, το θέμα της αυτονόμησης της Ελλαδικής Εκκλησίας δεν ήταν καρπός των ιδεών του Διαφωτισμού και μόνο, αλλά αποτέλεσε επιπλέον θέμα στο ήδη υπάρχον «ανατολικό ζήτημα» και μπήκε στα γρανάζια της πολιτικής των μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως της Αγγλίας και της Ρωσίας. Το ανατολικό ζήτημα αφορούσε ουσιαστικά τη χώρα η οποία θα

---

¹²⁷ ΙΕΕ, όπ. .π., σ. 44.

αναπλήρωνε το κενό που άφηνε ολοένα και περισσότερο η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ευρώπη. Οι μεγάλες δυνάμεις υποστήριζαν τη δημιουργία εθνικών εκκλησιών στα Βαλκάνια που οδηγούσε στη συρρίκνωση της δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ιδιαίτερα η Αγγλία και η Ρωσία επεδίωκαν την αυτοκεφαλία της Ελλαδικής Εκκλησίας όχι μόνον επειδή συμφωνούσαν ότι έτσι θα διευκολυνόταν η όλη λειτουργία του Κράτους, αλλά επειδή εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους στην περιοχή αυτή.¹²⁸

Η Αγγλία ενδιαφερόνταν για την αυτοκεφαλία της Ελλαδικής Εκκλησίας γιατί αυτόματα σήμαινε και τον περιορισμό της στα όρια του μικρού κρατιδίου του Βασιλείου της Ελλάδας και τη ρήξη των σχέσεών της με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τον υπόλοιπο Ελληνισμό. Επίσης η Ρωσία λόγω της Πανορθόδοξης Ενότητας, επεδίωκε την ανάμειξη της για την όσο το δυνατόν ασφαλή και επιτυχή επίτευξη των δικών της επιδιώξεων στο Ανατολικό ζήτημα. Επιπρόσθετα η Ρωσία τόνιζε περισσότερο την τήρηση της κανονικής τάξης και όχι την ανακήρυξη του Αυτοκέφαλου, χωρίς ωστόσο να το απορρίπτει κατηγορηματικά. Η στάση αυτή έβρισκε σύμφωνους τόσο τον Κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια, όσο και τον Κωνσταντίνο Οικονόμου που ασκούσε επιρροή στον Τσάρο σχετικά με την αντιμετώπιση των θεμάτων του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας¹²⁹.

Οι στόχοι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ήταν να περιορισθεί στο ελάχιστο η επιρροή των Δυτικών Δυνάμεων στα Βαλκάνια

---

¹²⁸ Όπ. π., σσ. 125-26.

¹²⁹ Όπ. π., σ. 29-31.

και να επεκταθεί η δική της. Μάλιστα υποστηρίζεται από μερίδα Ιστορικών ότι η Ρωσία στόχευε να επεκταθεί στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο Θάλασσα¹³⁰. Η πολιτικής ήταν γεμάτη από χρηματισμούς ελλήνων πολιτικών, οι οποίοι δημιουργούσαν καταστάσεις και προβλήματα στη διάρκεια της Βασιλείας του Όθωνα.

---

¹³⁰ Ελπίς, αρ.722, 22 Μαΐου 1853 και Ελπίς, αρ.723, 30 Μαΐου 1853.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1833 – ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ 1850

3.1. Η σύσταση και το έργο της Νομοκανονικής Επιτροπής

Η αντιβασιλεία δρομολόγησε τις καταστάσεις με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να συσταθεί η Νομοκανονική Επιτροπή, που στόχο είχε τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας από το Φανάρι. Η αυτοκεφαλία της Εκκλησίας αποτέλεσε έναν από τους κύριους στόχους του νομοθετικού έργου του Μάουρερ, που τόνιζε ότι ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων έγινε όχι μόνον για την πολιτική αλλά και τη θρησκευτική και εκκλησιαστική ελευθερία. Θεωρούσε ότι η προσπάθεια για την πολιτική, αποκομμένη από την προσπάθεια για την εκκλησιαστική ελευθερία δεν είχε νόημα, οπότε η ανεξαρτησία της Εκκλησίας ήταν μονόδρομος για το Έθνος και φυσικά για τη Μοναρχία¹³¹.

Η ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας το 1833 άνευ της εγκρίσεως του Οικουμενικού Πατριαρχείου είναι κατεξοχήν έργο του Προτεστάντη αντιβασιλέα Γεωργίου Μάουρερ, αρμόδιου για τα εκκλησιαστικά ζητήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Υποκινητής του ζητήματος ήταν ο αρμόδιος υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας εκπαίδευσεως Ιάκωβος Ρίζος- Νερουλός. Αμέσως μετά

---

¹³¹ Φειδά Βλ., *Η Ρωσική πολιτική και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ οικονόμων, Πρακτικά Συνεδρίου, Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998.*

την έλευση του Όθωνα στην Ελλάδα συνέταξε Έκθεση- Αναφορά προς τον Βασιλέα στις 19 Ιανουαρίου του 1833. Βέβαια ο ίδιος είχε ζητήσει, έχοντας πάλι την ίδια αρμοδιότητα δηλαδή του Υπουργού, τη διευθέτηση της Εκκλησιαστικής αναρχίας με αντίστοιχη Έκθεση τον Αύγουστο του 1832 από την Δ' Εθνική Συνέλευση. Ο ίδιος είχε εισηγηθεί και νόμο με τον οποίο τακτοποιούνταν οριστικά το ζήτημα¹³².

Ο αρμόδιος για τα εκκλησιαστικά ζητήματα και μέλος του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας Γεώργιος Μάουρερ αποδέχθηκε την πρόταση του Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, αφού ζήτησε όμως και τη γνώμη του Σπυρίδωνα Τρικούπη, Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Γραμματέως των Εξωτερικών. Τελικά συνηγόρησε με την πρόταση του Ιάκωβου Ρίζου-Νερουλού, την οποία συστηματοποίησε¹³³.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σπυρίδων Τρικούπης ανήκε στο λεγόμενο Αγγλικό κόμμα. Στηριζόταν από την Βρετανική πλευρά. Εξάλλου είχε σπουδάσει στην Αγγλία και θαύμαζε το Βρετανικό Κοινοβουλευτικό σύστημα¹³⁴. Ήταν επόμενο λοιπόν να επιδιώκει την αναχαίτιση της ρωσικής επιρροής στην Ελλάδα και η απόσχιση της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα ήταν ο καλύτερος τρόπος για την επίτευξη του στόχου αυτού. Ο Τρικούπης αποτέλεσε μία

---

¹³² Δημακόπουλου Χ., *Η ανακήρυξις του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας και ο ρόλος των δυνάμεων*, Πρακτικά Συνεδρίου, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1998, σ. 34.

¹³³ Όπ. π., σ. 36.

¹³⁴ Όπ. π., σ. 37.

από τις εξαιρέσεις αυτοχθόνων που υποστήριζαν τα συμφέροντα των ετεροχθόνων¹³⁵.

Ο Τρικούπης έπραξε ιδιαίτερα έξυπνα με την αντικατάσταση των τεσσάρων προσώπων που πρότεινε ο Ιάκωβος Νερουλός στην Έκθεση του, αν και ήταν αξιόλογα και ικανά άτομα, αλλά φιλικά προσκείμενα προς αυτόν με τέσσερα νέα αξιόλογα και αυτά, που διέθεταν όμως νεωτεριστικές αντιλήψεις.

Ο Μάουρερ έκανε δεκτές τις θέσεις του Τρικούπη. Περιορίσε μόνον τον αριθμό των μελών του, που πρότεινε, και διόρισε ως πρόεδρο της Επιτροπής όχι τον αρμόδιο υπουργό Ιάκωβο Νερουλό, αλλά τον πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου, δηλαδή τον Σπυρίδωνα Τρικούπη. Μια άλλη κίνηση του Μάουρερ για να έχει στον απόλυτο βαθμό νομική κάλυψη η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, ήταν η απομάκρυνση του Ιάκωβου Νερουλού από την κυβέρνηση κατά τον ανασχηματισμό της 3^{ης} Απριλίου 1833 και η προσωρινή ανάθεση του υπουργείου στον Τρικούπη. Μ' αυτόν τον τρόπο ήταν ο κατά τον νόμο αρμόδιος υπουργός για την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος¹³⁶.

Ο Μάουρερ, έχοντας συνεννοηθεί με το Θεόκλητο Φαρμακίδη, συστήνει επιτροπή που αποτελούνταν από επτά μέλη. Πρόεδρος της επιτροπής ορίζεται ο Πανούτσος Νοταράς¹³⁷,

---

¹³⁵ Τρίχα Λ., *Σπυρίδων ο άλλος Τρικούπης 1788 – 1883*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2019, σ. 582.

¹³⁶ Δημακόπουλου Χ., *Η ανακήρυξις του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας και ο ρόλος των δυνάμεων...*, όπ. π., σ. 38.

¹³⁷ Φωτόπουλου Αθ., *Οι κοτζαμπάσηδες κατά τη δεύτερη Τουρκοκατία 1715 – 1821*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2005.

ενώ τα υπόλοιπα μέλη είναι ο ίδιος ο Φαρμακίδης, δύο πρόσφυγες αρχιερείς, ο Σκαρλάτος Βυζάντιος, ο Κωνσταντίνος Σχινάς και βέβαια ο Σπυρίδων Τρικούπης. Η Επιτροπή αποφάσισε την ίδρυση Ιεράς Συνόδου του Βασιλείου της Ελλάδας, που θα αποτελείτο από πέντε μέλη διορισμένα από τον Βασιλιά. Μ' αυτόν τον τρόπο η Εκκλησία εξαρτιόνταν απόλυτα από το Κράτος ως μια ακόμη υπηρεσία του. Για πρώτη φορά επίσημα εισαγόταν η αρχή της απόλυτης πολιτειακότητας στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στον Ελληνικό χώρο¹³⁸.

Ιδρύθηκε η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας χωρίς την έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου που μέχρι το 1833 ανήκε. Ο ίδιος ο Φαρμακίδης χρησιμοποίησε ως επιχείρημα γι' αυτήν τους την ενέργεια ότι η Ελλαδική Εκκλησία μιμήθηκε τη Ρωσική Εκκλησία, θεωρώντας ότι ο Μέγας Πέτρος¹³⁹ ίδρυσε Διαρκή Σύνοδο ενώ παράλληλα κατήργησε το Πατριαρχείο Μόσχας χωρίς να έχει πάρει από πριν την έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁴⁰.

Μετά το πέρας των εργασιών της Επιτροπής, οι αποφάσεις της έλαβαν έγκριση στις 15 Ιουλίου από τη Σύνοδο που συγκλήθηκε στο Ναύπλιο. Με Βασιλικό Διάταγμα που δημοσιεύθηκε στις 23 Ιουλίου του 1833 ανακηρυσσόταν Αυτοκέφαλη η Εκκλησία της Ελλάδας ενώ παράλληλα υπαγόταν στο κράτος. Σύμφωνα με το διάταγμα συγκροτούνταν η Ιερά

---

¹³⁸ Αγγελόπουλου Αθ., *Η Εκκλησιαστική Ιστορία, Ιστορία των δομών...*, όπ. π., σ.65 - 66.

¹³⁹ Βακαλόπουλου, Απ., «Μέγας Πέτρος και οι Έλληνες κατά τα τέλη του 17^{ου} και τις αρχές του 18^{ου} αι.», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 11 (1969), σσ. 245-259.

¹⁴⁰ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, *Η Εκκλησία της Ελλάδος. Από αρχής μέχρι το 1934*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1951, σ. 206.

Σύνοδος της «αυτοκέφαλης» πλέον Ελλαδικής Εκκλησίας¹⁴¹. Στη συνέχεια τα μέλη της Συνόδου έδωσαν τον όρκο στον Βασιλέα, αφού θεωρούνταν πλέον ο «κυρίαρχος» της Εκκλησίας, σύμφωνα με το άρθρο 1 του Καταστατικού «*Ἡ ὀρθόδοξος Ανατολική Αποστολική Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ελλάδος, ἐν Πνεύματι μή ἀναγνωρίζουσα ἄλλην κεφαλήν, παρά τόν Θεμελιωτήν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως τόν Κύριον καί Σωτήρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, κατά δέ τό διοικητικόν μέρος ἔχουσα ἀρχηγόν τόν Βασιλέα τῆς Ελλάδος, εἶναι αὐτοκέφαλος καί ἀνεξάρτητος ἀπό πάσης ἄλλης ἐξουσίας*»¹⁴². Το κράτος λοιπόν αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη και τη βάση για το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας χωρίς βέβαια να εγκριθεί η ενέργεια αυτή από τον Πατριάρχη. Είναι μια αυθαίρετη πράξη από την πλευρά του νεοσύστατου κράτους, αφού πρόκειται για μια περιοχή που ανήκε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου για έντεκα αιώνες.

Με το άρθρο 2 ορίζονταν ότι «*Ἡ ὑπερτάτη Ἐκκλησιαστική ἐξουσία ἐναπόκειται, ὑπό τήν τοῦ Βασιλέως κυριαρχίαν, εἰς χεῖρας Συνόδου διαρκοῦς, φερούσης το ὄνομα Ἱεράς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ελλάδος*» ενώ με το άρθρο 3 ρυθμίζονταν τα της Ἱεράς Συνόδου «*σύγκειται ἀπό πέντε μέλη, ἐφ' ὧν εἷς Πρόεδρος καί δύο τοῦλάχιστον Σύμβουλοι· τά λοιπά δύο μέλη ἡμποροῦν νά εἶναι ἐπίσης Σύμβουλοι· ἀλλ' ἡ κυβέρνησις, ἂν τό ἐγκρίνη,*

---

¹⁴¹ Ευαγγελίδου Τρ., *Ἱστορία του Ὄθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, εκδ. Γαλανός, Ἐν Αθήναις, 1894 σ.76.

¹⁴² Γιαννόπουλου Σ., *Συλλογή των Εγκυκλίων της Ἱεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Μετά των οικείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, Υπουργικῶν αποφάσεων, οδηγιῶν κτλ. Από του 1833 μέχρι του 1901*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Ἐν Αθήναις, 1998, σ .8.

δύναται νά διωρίση ἀντ' αὐτῶν ἓνα ἢ δύο παρέδρους»¹⁴³. Ουσιαστικά περιορίζονταν σε μεγάλο βαθμό η εξουσία της Συνόδου ἐναντι αὐτῆς του βασιλιά.

Κατὰ συνέπεια ο καταστατικός αὐτός νόμος προέβλεπε ὅτι ἡ αυτοκέφαλη πλέον Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀναγνώριζε ὡς πνευματική κεφαλή τὸν Ἰησοῦ Χριστό ἐνῶ διοικητική τὸν Βασιλέα, δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφασίζει καὶ νὰ θεσπίζει μόνη τῆς τοὺς κανονισμοὺς τῆς καὶ μάλιστα χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ Βασιλιά. Ὁ βασιλιάς ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνῶ ἀπλᾶ ἡ διακυβέρνηση τῆς δόθηκε στὴ Σύνοδο ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ συμμορφώνεται στὶς ὑποδείξεις τῆς Πολιτείας καὶ δε θὰ ἔχει πλέον τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζει ἀπὸ μόνης τῆς. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Σύνοδος θὰ συνεδρίαζε ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ σωματεία καὶ θὰ ἦταν υποχρεωμένη νὰ δέχεται τὴν παρουσία βασιλικῆς ἐπιτρόπου στὶς συνεδριάσεις τῆς διότι, χωρὶς τὴν παρουσία θὰ θεωρεῖται ἀκυρὴ ἡ συνεδρίαση καὶ κατὰ συνέπεια καὶ οἱ ἀποφάσεις τῆς¹⁴⁴. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀποτελοῦταν πλέον ἀπὸ πέντε κληρικούς οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὀρισθεῖ σύμφωνα με βασιλικὴ ἐπιδοκιμασία. Αὐτοὶ θὰ λάμβαναν ἀποφάσεις γιὰ κάποια διοικητικὰ θέματα με μερικὴ ἐλευθερία ἀφοῦ ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει καὶ ὄχι μόνον νὰ ἀσκεῖ ἔλεγχο στὶς ἀποφάσεις τῶν μελῶν τῆς Συνόδου ἀλλὰ νὰ τὶς τροποποιεῖ κατὰ τέτοιον τρόπο πὺ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς στόχους τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ βασιλικὸς ἐπίτροπος εἶχε τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα νὰ εἶναι παρὼν σε κάθε ἐργασία τῆς Συνόδου. Μέχρι τὸ 1840 ἡ θέση αὐτὴ δόθηκε στὸν

---

¹⁴³ Ὁπ. π., σ. 8

¹⁴⁴ Ἀγγελόπουλου Αθ., ὄπ. π., σ. 25.

αρχιμανδρίτη Θεόκλητο Φαρμακίδη¹⁴⁵, οποίος εάν δε συναινούσε στις αποφάσεις της Συνόδου απλά δεν ήταν έγκυρες. Επίσης αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι στην Σύνοδο απαγορεύονταν να διατηρεί οποιεσδήποτε επαφές και να προβαίνει σε συνεργασία με οποιαδήποτε εκκλησιαστική αρχή πέρα της έδρας της, όπως επί παραδείγματι με το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή οποιοδήποτε άλλο Πατριαρχείο ή Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁴⁶.

Με το άρθρο 7 «παρεδρεύει εις όλας τάς συνεδριάσεις τῆς Συνόδου, καί ἀντιπροσωπεύει παρ’ αὐτῇ τήν Κυβέρνησιν. Κάθε πράξις γενομένη ἐν ἀπουσίᾳ του εἶναι ἄκυρος» και μάλιστα «πρὶν ζητηθῆ ἢ ἔγκρισις (τό: ἐνεκρίθη) τῆς Κυβερνήσεως, δέν ἤμπορεῖ νά κοινοποιηθῆ οὐδέ νά ἐκτελεσθῆ καμμία συνοδική ἀπόφασις» βάσει του οποίου παίρνει σάρκα και οστά ο θεσμός του Επιτρόπου, η Εκκλησία καθίσταται δέσμια της Πολιτικής εξουσίας, η οποία πλέον θα έχει διπλό χαρακτήρα και πολιτικό και θρησκευτικό¹⁴⁷.

3.2. Ο Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος του 1850.

Στην Κωνσταντινούπολη την 16 Ιουνίου 1850 συγκλήθηκε έκτακτη Ενδημούσα Σύνοδος, που, μετά από δύο εβδομάδες εργασιών εξέδωσε στις 29 Ιουνίου του 1850 τον Συνοδικό Τόμο. Το χαρακτηριστικό σημείο του Τόμου είναι ότι δεν αναφέρει

---

¹⁴⁵ Frazee Charles, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821 – 1852*, μτφρ. Ροηλίδης Ιωσήφ, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σ. 153.

¹⁴⁶ Dakin Douglas, *«Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφρ. Ξανθόπουλος Αθανάσιος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001.

¹⁴⁷ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα...*, όπ. π., σσ.29-30.

καθόλου τον όρο αναγνώρισης όπως ζητούσε η Αθήνα, αλλά την ανακήρυξη του αυτοκέφαλου. Ουσιαστικά το Φανάρι απέρριπτε, θεωρούσε ανύπαρκτη την Σύνοδο της Ελλαδικής Εκκλησίας¹⁴⁸.

Οι πιο σημαντικές διατάξεις του Νόμου είναι:

α. Ανακηρύσσεται ανεξάρτητη η Εκκλησία της Ελλάδας.

β. Η υπέρτατη εκκλησιαστική αρχή της είναι η σύνοδος της, η οποία αποτελείται από αρχιεπισκόπους που θα ορίζονται σε υπηρεσία σύμφωνα με τα πρεσβείας της χειροτονίας τους. Θα έχει Πρόεδρο τον εκάστοτε μητροπολίτη Αθηνών και θα διοικεί σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες και ανεξάρτητη πάντοτε από την οποιαδήποτε πολιτική επέμβαση.

γ. Οι αρχιερείς στη θεία λειτουργία θα μνημονεύουν τη Σύνοδο. Τα μέλη της Συνόδου θα μνημονεύουν τον εκάστοτε Οικουμενικό Πατριάρχη και τους λοιπούς Πατριάρχες κατά την τάξη τους, καθώς επίσης και «πάσης επισκοπής ορθοδόξων».

δ. Το μύρο θα λαμβάνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

ε. Ο εκάστοτε Πρόεδρος της Συνόδου με την ανάληψη των καθηκόντων του θα αποστέλνει τα συνοδικά γράμματα στον Οικουμενικό και τους λοιπούς Πατριάρχες.

στ. Με συνοδικές πράξεις θα ρυθμίζονται από την Ιερά Σύνοδο τα της εσωτερικής εκκλησιαστικής διοικήσεως. Αυτά είναι η εκλογή και η χειροτονία επισκόπων, ο αριθμός των επαρχιών, η διοίκηση μονών και γενικά τα θέματα εκπαίδευσης των κληρικών, το κήρυγμα του θείου λόγου κ.ά.

---

¹⁴⁸ Αγγελόπουλου Αθ., *Ιστορία των δομών .....*, όπ. π., σ. 27.

ζ. Για πιο γενικά εκκλησιαστικά θέματα η Ιερά Σύνοδος οφείλει να αναφέρεται στον Οικουμενικό Πατριάρχη και στην Πατριαρχική Σύνοδο¹⁴⁹. Η έκδοση του Πατριαρχικού Συνοδικού Τόμου την 29^η Ιουνίου του 1850 αποτελεί τον επίλογο της αντικανονικής περιόδου της πραξικοπηματικής ανακήρυξης του αυτοκέφαλου της Ελλαδικής Εκκλησίας και τον καρπό των αγώνων του Κωνσταντίνου Οικονόμου που επιθυμούσε την εξασφάλιση της ελευθερίας στον τρόπο διοίκησής της. Επιθυμούσε μια ελεύθερη εκκλησία, που διοικητική αρχή θα είχε τη σύνοδό της και όχι τον εκάστοτε Βασιλιά. Εργάστηκε αρκετά σκληρά και για τα δύο και συνέχισε το συγγραφικό του έργο ως την ημέρα της κοίμησής του.

Οι διατάξεις του Πατριαρχικού Τόμου ενώ αρχικά φάνηκε να επιδοκιμάζεται από τον Βασιλιά Όθωνα στη συνέχεια αποδεικνύεται ότι τα όσα εμπεριέχονται στη σκέψη και στο πνεύμα του Τόμου δεν γίνονται κατ' ουσία αποδεκτά. Επίσης το περιεχόμενο του Τόμου άργησε να επικυρωθεί με επίσημη νομοθετική πράξη¹⁵⁰.

---

¹⁴⁹ Αγγελόπουλου Αθ., όπ. π., σ. 22-28.

¹⁵⁰ Νικολακάκη Δ., Ο τόμος του 1850 και φαλκίδευση του με τους Νόμους Σ' και ΣΑ'/1852, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2022, Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Πατριαρχικός Τόμος του 1850 καταστρατηγήθηκε κυρίως με την θέσπιση του Νόμου Σ'/1852 «Περί Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς Ἐπισκόπους τελοῦντος Κλήρου» και του Νόμου ΣΑ'/1852 περί «Νόμου Καταστατικοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

4.1. Επικριτική στάση έναντι των αντιφρονούντων με την εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας

Κάθε ενέργεια που δεν στηρίζεται σε κανονικές βάσεις και γίνεται αυθαίρετα ή είναι ξένη με τις ισχύουσες παραδόσεις είναι ευνόητο ότι θα προκαλέσει αρνητικές συνέπειες. Αρχικά ο Μάουρερ εξόριζε τους αντιφρονούντες του. Υπήρξαν μερίδα κληρικών, οι οποίοι αντέδρασαν στα όσα αποφάσισε και έπραξε η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η γενικότερη διοίκηση της χώρας από τον Όθωνα δημιούργησε πολιτικές αντιπαλότητες και επαναστατικές εστίες ειδικότερα στο ευρύτερο χώρο της Πελοποννήσου¹⁵¹. Συγκεκριμένα στη Μάνη, την Αρκαδία, την Μεσσηνία αλλά και σε περιοχές της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας όπως την Αιτωλοακαρνανία το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού εναντιώθηκε στην Αντιβασιλεία ως μία ένοπλη προσπάθεια στον απολυταρχισμό της Πολιτείας¹⁵².

Όσοι διαφώνησαν με την εκκλησιαστική πολιτική της Βασιλείας του Όθωνα αντιμετώπισαν την ίδια αυστηρή και

---

¹⁵¹ Τσίχλη-Αρώνη Κ., *Η Μεσσηνιακή εξέγερση του 1834. Αντιπολίτευση του ρωσικού κόμματος στην Αντιβασιλεία του Όθωνα*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1984, σ.160-161.

¹⁵² Τσίχλη-Αρώνη Κ., *Αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα. 1833-1881*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009, σ. 16-17

επικριτική στάση κυρίως του αντιβασιλέα Γεωργίου Μάουρερ. Σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσε η Πολιτεία να αντιμετωπίσει διασπαστικές δυνάμεις μέσα στο εκκλησιαστικό σώμα και γενικότερα να υπάρχουν εστίες όπου θα καλλιεργούνταν ιδέες διαφορετικές από αυτές που πρέσβευε και κατά συνέπεια θέσπισε η πολιτεία.

Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή για την ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ήταν όργανο της αντιβασιλείας που στόχευε στη μετατροπή της Εκκλησίας από ζωντανό θείο καθίδρυμα σε έναν ακόμη κρατικό οργανισμό. Η Εκκλησία στα Βαυαρικά κρατίδια υπάγονταν στον αρχηγό του Κράτους, γεγονός που σήμαινε ότι ελέγχονταν πλήρως από αυτό. Στην περίπτωση αυτή καθίσταται και κατανοητό ότι η Εκκλησία δεν επρόκειτο να αποτελέσει ποτέ αντίθετη φωνή προς ότι το Κράτος αποφασίζει για το λαό. Εξυπηρέτησε σημαντικά ως προς αυτό να υπάρχει μία Εκκλησία με περιορισμένες αρμοδιότητες έως ανύπαρκτες. Αναμενόμενο ήταν λοιπόν οι αντιφρονούντες να βρεθούν σε δυσχερή θέση, να φτάσουν να αντιμετωπίσουν ακόμη και την εξορία ή την καθάρση στην περίπτωση των αντιφρονούντων κληρικών. Εξάλλου από πολύ νωρίς η εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας έδωσε το στίγμα της σχετικά με το τι ήταν διατεθειμένη να ανεχτεί εάν και εφόσον υπάρχουν αντίθετες απόψεις από αυτές που εκείνη πρεσβεύει.

4.2. Η αντικανονική αντιμετώπιση του μοναχισμού

Η πολιτική της Αντιβασιλείας όσον αφορά τον μοναχισμό και την διοίκηση των ιερών μονών θα μπορούσε να

χαρακτηριστεί με τα επίθετα ριζοσπαστική αυταρχική. Καταρχάς η Πολιτεία είχε άποψη για τον συνολικό αριθμό των μοναχών, τον οποίον ήθελε να περιορίσει σημαντικά και άμεσα. Στην προσπάθειά της αυτή βρήκε σύμμαχο μερίδα του Τύπου¹⁵³. Η πολιτεία θεωρούσε ότι είχε το αναφαίρετο δικαίωμα να προχωρήσει στη ρύθμιση του μοναχικού βίου και πολύ περισσότερο στην αξιοποίηση της μοναστικής περιουσίας.

Επίσης οι μοναχοί θεωρούνταν ως τα άτομα εκείνα τα οποία εναντιώνονταν εξ αρχής στην εκκλησιαστικοί πολιτική της Αντιβασιλείας¹⁵⁴. Ο πολιτειακός έλεγχος αφορούσε επίσης την αντιμετώπιση των ηθικών ζητημάτων που σημειώνονταν από μοναχούς. Για την καταπολέμηση του χαλαρό ηθικού βίου των μοναχών ήταν σύμφωνη και η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδας. Μερίδα του κλήρου και των πνευματικών παραγόντων της χώρας ταυτίζονταν με τις απόψεις της Πολιτείας. Ωστόσο σημειώνονταν και οι αντίθετες φωνές που αμφισβητούσαν τα αγαθά κίνητρα της Αντιβασιλείας σχετικά με τον έλεγχο και τον περιορισμό του αριθμού των μοναχών και των μοναζουσών¹⁵⁵. Μεταξύ αυτών που είχαν

---

¹⁵³ Αθηνά, φύλ. 152, Τετάρτη 13 Ιουνίου 1834. «Έρημα λοιπόν πολλά από τά Μοναστήριά μας, ἄλλα πάλιν ἔχοντα ἕνα ἢ δύο καλογήρους, καί πολλά ὀλίγα μέ περισσοτέρους, ἀλλά μή ἐξαρκούντας εἰς τό νά καλλιεργήσωσι τά κατά καιρούς ἀφιερωθέντα εἰς αὐτά ἀπό τούς χριστιανούς διάφορα κτήματα, ἀναποφεύκτως ἔπρεπε νά ληφθῆ ἐν μέτρον, ὡσε οἱ μείναντες Μοναχοί νά περιορισθῶσιν εἰς τινά Μοναζήρια, καί τῶν λοιπῶν τά χρήματα νά διαχειρισθῶσι καί νά χρησιμεύσουν εἰς τήν ὠφέλειαν τοῦ ἔθνους, δηλαδή εἰς τήν παιδείαν».

¹⁵⁴ Κωστή Κ., *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος -21ος αιώνας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2018, σ. 229.

¹⁵⁵ Φραντζή Αμ, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837*, τ. Γ' , εκδ. Τυπογραφείου Κ. Ράλλη, Εν Αθήναις, 1841, σ. 177.

διαφορετική άποψη και την υποστήριξαν με επιχειρήματα ήταν ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο οποίος προσπαθώντας να καταδείξει η συμβολή του μοναχισμού στον αγώνα της ανεξαρτησίας τόνιζε ότι η Ιερά Σύνοδος κακώς αποδέχονταν όσα η Πολιτεία αποφασίζει για τον μοναχισμό επισημαίνοντας ότι κάποιες μεμονωμένες αρνητικές περιπτώσεις δεν είναι δόκιμο να χαρακτηρίζουν στο σύνολο τον μοναχισμό και να διαγραφεί συλλήβδην η συνολική προσφορά στο Έθνος και την κοινωνία. Ήταν επικριτικός στην «κώφωση» των εκκλησιαστικών ιθυνόντων οι οποίοι στήριζαν την πολιτική της Αντιβασιλείας επί του θέματος, που κατ' ουσίαν στόχευε στον πλήρη έλεγχο της μοναστηριακής περιουσίας¹⁵⁶.

Οι παρατυπίες, που τόνιζε η επταμελής επιτροπή που συγκροτήθηκε κατόπιν εντολής του αντιβασιλέα Μάουρερ για τα ζητήματα του μοναχικού βίου ανέφερε ότι αρκετές μόνες δεν είχαν καταγεγραμμένους περισσότερους από 20 μοναχούς. Καθώς επίσης η κακή διαχείριση των οικονομικών των ιερών μονών αποδείκνυε πόσο αναγκαία είναι η σύσταση του μοναστηριακού ταμείου το οποίο θα ελέγχονταν από την πολιτική διοίκηση της περιφέρειας στην οποία βρίσκονταν η Ιερά Μονή. Η επιτροπή ήταν κάθετη στην απόφασή της να παραμείνουν ενεργές μόνο όσες αριθμούσαν περί των τριάντα μοναχών.

Επίσης για πρώτη φορά σημειώθηκε μια τέτοια αυθαίρετη αρπαγή της μοναστηριακής περιουσίας. Με τα Βασιλικά Διατάγματα της 7^{ης} Οκτωβρίου 1833 και της 9^{ης} Μαρτίου 1834 προβλέπονταν η διάλυση 378 μονών και η δήμευση της

---

¹⁵⁶ Κωνσταντίνου Οικονόμου, *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά*, τ. Β', σ. 233.

περιουσία τους προκειμένου να ενισχυθεί η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος και το βιοτικό επίπεδο των κατώτερων κληρικών. Επίσης ανατέθηκε στους νομάρχες, στη δικαιοδοσία των οποίων, υπάγονταν οι ιερές μονές να μεριμνήσουν για την δήμευση της μοναστηριακής περιουσίας¹⁵⁷. Η αντιβασιλεία στόχευε στην αποδυνάμωση των μοναχών εξαιτίας του φόβου να μην δραστηριοποιηθούν καθοδηγούμενοι από τη ρωσική προπαγάνδα και επηρεάσουν τον λαό. Ο περιορισμός τους σε περιορισμένο χώρο έδινε τη δυνατότητα να ελέγχονται άμεσα από την Πολιτεία. Δεν ήταν τυχαία η εγκύκλιος που εξέδωσε η νέα Σύνοδος στις αρχές του 1834, σύμφωνα με την οποία περιορίζονταν σημαντικά οι μετακινήσεις των μοναχών εκτός του τόπου μετανοίας τους. Το γεγονός αυτό απασχόλησε την Ιερά Σύνοδο επί σειρά ετών¹⁵⁸. Η όλη κίνηση ήταν παρόμοια με αυτή που αντιμετώπιστηκε κατά παρόμοιο τρόπο στη Βαυαρία με το Σύνταγμα της Βαυαρικής Προτεσταντικής Εκκλησίας¹⁵⁹.

4.3. Το ζήτημα της μετάφρασης του Νεόφυτου Βάμβα

Ένα επιπρόσθετο ζήτημα που προέκυψε είναι η μετάφραση της Αγίας Γραφής από τον Νεόφυτο Βάμβα, και της συνεργίας του στην διεισδυτική πολιτική των Προτεσταντών υπό την ανοχή της Αντιβασιλείας.

---

¹⁵⁷ Βαλαή Δ., *Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας, Το ζήτημα της μοναστηριακής περιουσίας στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 72.

¹⁵⁸ ΙΕΕ, όπ. π., ζ. 44- 45.

¹⁵⁹ Frazee C., όπ. π., σ. 149.

Η δράση του Νεοφύτου Βάμβα ο οποίος συνεργάστηκε με την Ελληνική Βιβλική Εταιρεία για τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στη δημοτική γλώσσα αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία άλλων προβλημάτων όπως την υποστήριξη εκ μέρους του Νεοφύτου των ενεργειών των Προτεσταντών να προχωρήσουν στην ίδρυση σχολείων, της διακίνησης των προτεσταντικών κειμένων και βιβλίων και γενικότερα της προσηλυτιστικής τους δράσης στον ελλαδικό χώρο. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αντέδρασε σθεναρά στο μεταφραστικό αυτό εγχείρημα. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος μίλησε ξεκάθαρα για την προσπάθεια των Προτεσταντών να διεισδύσουν στην Ορθόδοξη Ελλάδα έχοντας πάντα στο πλευρό τους την Αντιβασιλεία και τα όργανα της. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος θεωρούσε ότι η μετάφραση του Βάμβα είναι ένα από τα όργανα αυτά και πίστευε παράλληλα ότι υπάρχουν δύο εκκλησίες, η μια, αυτή της προτεσταντικής Αντιβασιλείας και η άλλη η υπόδουλη, η Ορθόδοξη η οποία αντιμετωπίζει όλη την βαναρική λαίλαπα και τη δράση για τον περιορισμό της ύπαρξης της¹⁶⁰. Μεσολάβησε ένα χρονικό διάστημα στο οποίο οι δύο αυτοί οι εκκλησιαστικοί άνδρες αντάλλαξαν απόψεις, κατηγορίες¹⁶¹. Η έριδα τους είχε ως πραγματική αιτία τον καθορισμό της πέρασε στον πλήρη έλεγχο της θρησκευτικής αγωγής που παρέχονταν στα σχολεία. Οργάνωνε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα κατά τρόπο που έλεγχε απόλυτα τον τρόπο διεξαγωγής του μαθήματος των

---

¹⁶⁰ Οικονόμου Κ., *Επίκρισις εις τήν περί Νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας Σύνοτον Ἀπάντησιν τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα*, εκδ. Τυπογραφείου Κ. Ράλλη, Αθήνησιν 1838, σσ. 308-309.

¹⁶¹ Βάμβα Ν., *Ἀντεπίκρισις εις τήν ὑπό τοῦ πρεσβυτέρου καί οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Ἐπίκρισις*, εκδ. τυπογραφείου Ἀγγελίδου, Αθήναι, 1839, σ. 11.

θρησκευτικών. Δεν είναι τυχαίο γεγονός ότι στη σύσταση επιτροπής για τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τη θρησκευτική αγωγή δεν υπήρξε ποτέ μέλος ένας κληρικός. Αντίποδας στις σκέψεις αυτές του Κωνσταντίνου Οικονόμου¹⁶² ήταν ο Φαρμακίδης που υποστήριζε ξεκάθαρα την εκπαιδευτική και θρησκευτική πολιτική της Αντιβασιλείας. Η Εκκλησία είχε περιορισμένο ρόλο στα θέματα της διαπαιδαγώγησης των νέων¹⁶³.

4.4. Οι θεοσεβιστικές απόψεις του Θεόφιλου Καΐρη

Επίσης στην ήδη επιβαρυνόμενη εκκλησιαστική κατάσταση συνέπεσε η εκδήλωση των προσηλυτιστικών τάσεων των ξένων σχολών κυρίως στα Ελληνικά νησιά και ο θόρυβος που προκλήθηκε από τον Θεόφιλο Καΐρη και τις θεοσεβιστικές του απόψεις¹⁶⁴. Κύριος εκπρόσωπος της αντιδράσεως προς το νέο εκκλησιαστικό καθεστώς και των συνεπειών του υπήρξε ο Κωνσταντίνος Οικονόμος.

Το ζήτημα του Θεόφιλου Καΐρη¹⁶⁵ προκάλεσε σημαντική αναστάτωση στον ελλαδικό χώρο και αποτέλεσε ταυτόχρονα αφορμή όχι μόνο για να ελεγχθεί η οργάνωση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους από τους Βαυαρούς αλλά και για να υπάρξει

---

¹⁶² Μπρανγκ Λ, «Ορθοδοξία, ελληνισμός και οι ιδεολογικές παραχαράξεις του 19ου αιώνα», στο: *Επιστημονική Ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005): Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*, Αθήνα 2007.

¹⁶³ Περσελή Εμ., *Εξουσία και Θρησκευτική Αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2017, σ. 66.

¹⁶⁴ Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, *όπ. π.*, σ. 206-7.

¹⁶⁵ Καρά Γ., *Θεόφιλος Καΐρης. Ο επιστήμονας, ο φιλόσοφος, ο αιρετικός. Μια εξέχουσα μορφή των νεοελληνικών γραμμάτων*. εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2013, σ.286.

ένα πρώτο βήμα επαφής της Ελλαδικής Εκκλησίας με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Οικονόμος θεώρησε ότι ο θεοσεβισμός που υποστήριζε ο Θεόφιλος Καΐρης¹⁶⁶ εγκυμονεί κινδύνους και πρόκειται για μία νοσηρή διδασκαλία αφού δημιουργούσε πρόβλημα στη σχέση και στη σύνδεση του ελληνικού λαού με την Ορθοδοξία. Η αντιβασιλεία που επεδίωκε την απομάκρυνση του Ελληνικού λαού από τη Μητέρα Εκκλησία, τις ρίζες του ενίσχυε κάθε τάση στην οποία ελλόχευε ο κίνδυνος του αποπροσανατολισμού του ορθόδοξου ποιμνίου. Για πρώτη φορά επίσης αντιτάχθηκαν στον Καΐρη όχι μόνο ο Κωνσταντίνος Οικονόμος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά και Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδας.

---

¹⁶⁶ Σκοπετέα Ελ.,, *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ.133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

5.1. Η πρακτική της Αντιβασιλείας

Η Εκκλησία στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος διαδραμάτισε σημαντικό κοινωνικό ρόλο, διαφορετικό από αυτό που είχε την προεπαναστατική περίοδο, που είχε έντονα πολιτικό λόγο. Τότε επιδείκνυε μια δραστηριοποίηση διοικητικού χαρακτήρα¹⁶⁷ και αναμφίβολα εργάζονταν για την κάλυψη των πνευματικών αναγκών των πολιτών. Μέχρι το 1830 ουσιαστικά η Εκκλησία στην Ελλάδα δρούσε κατά παρόμοιο τρόπο που ενεργούσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁶⁸. Η δημιουργία του Ελληνικού Κράτους και η μορφή που πήρε κατά την περίοδο του Όθωνα, ήθελε την Εκκλησία να έχει διαφορετικό χαρακτήρα από αυτόν που είχε μέχρι τώρα, που ενώ συνέβαλε στη διάσωση της ελληνικότητας ωστόσο υπήρχε έντονα μια υπερεθνική τάση¹⁶⁹, που θα έρθει αντιμέτωπη με τους εθνικισμούς των Βαλκανικών λαών¹⁷⁰.

---

¹⁶⁷Η Εκκλησία ασχολούνταν με την αντιμετώπιση αστικών ζητημάτων ενώ παράλληλα είχε τη μεριμνά για την παιδεία.

¹⁶⁸Το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε ένα ρόλο που δεν ταυτίζονταν με μια εθνική κοινότητα από τη στιγμή που είχε υπό την προστασία τον όλους τους ορθόδοξους λαούς που ήταν υπόδουλοι στον Σουλτάνο, έχοντας την εξουσία να ρυθμίζει τις υποθέσεις τους, που δεν περιορίζονταν μόνο στο θρησκευτικό τομέα Πέτρου Ιω, *Εκκλησία και Πολιτική*, εκδ. Κυριακίδη Θεσσαλονίκη 1992, σ.82.

¹⁶⁹Σαρρή Ν., *Οσμανική Πραγματικότητα, Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών I Το Δεσποτικό Κράτος*, εκδ. Αρσενιδης, 1990, σ.543.

¹⁷⁰Καραμούζη Π. «Εθνοφυλετισμός και Οικουμενισμός στην ορθόδοξη Εκκλησία. Η περίπτωση της Εγκυκλίου του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1872» *Θρησκευσιολογία* τ.3, Απρίλιος- Ιούνιος 2002, σ.109-122.

Ο Αντιβασιλέας Γεώργιο Μάουρερ στόχευε το κράτος να αποκτήσει δύναμη, συνοχή που δε θα είχαν τις ρίζες τους σε θρησκευτικές δυνάμεις αλλά θα προέρχονταν από ενδοιστορικές πραγματικότητες, π.χ. ο ίδιος ο λαός, οι νόμοι. Η Ελληνική Πολιτεία θα είχε τη δύναμη, την εξουσία από τον ίδιο της τον εαυτό και δε θα χρειάζονταν να διαμεσολαβήσει κάποιος γι' αυτό ούτε το ιερατείο. Ήταν αναγκαία η κρατική χειραφέτηση από κάθε είδους εξουσίας και κυρίως από την εκκλησιαστική¹⁷¹. Αντίθετα η Εκκλησία έπρεπε να υπαχθεί στο κράτος και να εξυπηρετεί όχι τους στόχους της αλλά τις οποίες κρατικές αποφάσεις λαμβάνονται κάθε φορά, γύρω από κοινωνικά και όχι μόνο θέματα. Η Ελληνικά Πολιτεία είναι ένα σύγχρονο κράτος την ηγεσία του οποίου ανέλαβαν Βαυαροί, πολιτικοί που προέρχονταν από τον προτεσταντικό χώρο, όπου η κρατική εξουσία δεν επιθυμεί την αναγνώριση καμίας άλλης εξουσίας. Αυτή πρέπει να ελέγχει τα πάντα και κάθε μορφή εξουσίας πρέπει να συμμορφώνεται συμφώνα με την κρατική.

Το κράτος δεν επιθυμούσε μια ταλανισμένη Εκκλησία και άβουλη, τουναντίον ήθελε μια Εκκλησία που να ασκεί επιρροή στο λαό, της έδωσε προνόμια απλά να ήθελε καθοδηγείται από το ίδιο και να το υποστηρίζει στις επιδιώξεις του, σε κάθε αλλαγή που ήθελε να επιφέρει στην κοινωνία. Δεν έφτανε στο σημείο του Μαρξ, ο οποίος αναφέρει σχετικά στο έργο του Εβραϊκό Ζήτημα ότι «η ολοκληρωμένη μορφή του κράτους είναι

---

¹⁷¹Κατσίαρα Αλ. «Εκκλησία και Πολιτεία. Διαλεκτική συμπόρευση, βίοι, Παράλληλοι η έτερον τι..», *Θεολογία* 89 (2018),σ.5-21.

το κράτος εκείνο που αναγνωρίζει τον εαυτό του ως κράτος και αδιαφορεί για τη θρησκεία των μελών του»¹⁷².

Βεβαία αυτή η στάση οδήγησε μελετητές να υποστηρίξουν ότι το κράτος, ως άλλος Καίσαρας ζητάει από τον λαό όχι μόνο ότι του ανήκει αλλά ότι ανήκει και στον Θεό¹⁷³.

Ο Διαφωτισμός ωστόσο επηρεάζοντας σημαντικά την πολιτική σκέψη δημιούργησε την άποψη ότι η βασική εξουσία στα εθνικά κράτη είναι αυτή που το αντιπροσωπεύει σαν έθνος¹⁷⁴ και δεν χρειάζεται πλέον το Οικουμενικό Πατριαρχείο να διαδραματίζει αυτόν το ρόλο¹⁷⁵. Άποψη που υποστηρίζει και ο Κοραής, ο οποίος έκρινε ότι ήταν μολυσμένη η Κωνσταντινούπολη εξαιτίας του Σουλτάνου, όποτε ο κλήρος δεν όφειλε να αναγνωρίζει ο εκκλησιαστικό αρχηγό τον Οικουμενικό Πατριάρχη¹⁷⁶.

Η σκέψη αυτή θορόβησε την Κωνσταντινούπολη γιατί θεωρούσε ότι σταδιακά θα αμφισβητούνταν η ιδεολογική κυριαρχία με άμεσο αποτέλεσμα ο χριστιανισμός να χάσει την δυνατότητα επιρροής του στους ορθοδόξους πληθυσμούς που ανήκουν στο τουρκικό κράτος¹⁷⁷.

---

¹⁷²Καρλ Μαρξ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, μτφρ. Κριτικός Γιάννης, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2006, σ.86.

¹⁷³Μπερντιαγεφ Ν. *Βασίλειο του Πνεύματος και Βασίλειο του Καίσαρα*, εκδ. Πουρνάρα, μτφρ. Γιούλτσης Β., Θεσσαλονίκη 2002, σ. 98.

¹⁷⁴Καραμούζη Π. *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα (κλήρος, Θεολόγοι και Θρησκευτικές Οργανώσεις στο Μεσοπόλεμο)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2004, σ.9.

¹⁷⁵Βερέμη Θ., «Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα 1821-1912», στο *Ελληνισμός Ελληνικότητα*, επιμ. Δ.Γ. Τσαούση, Εστία 1983, σ. 59.

¹⁷⁶Κοραή Αδ., *Απαντά τα πρωτότυπα έργα*, Τ.Α, εκδ. Δωρικός Αθήνα 1965, σ. 308.

¹⁷⁷Κοντογιώργη Γ. *Το Ιερατείο. Η δεσποτική μετάλλαξη της Ελλαδικής Εκκλησίας*, εκδ. Epicom Αθήνα 2000, σ. 16.

Επιπρόσθετα θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Ελληνικό Κράτος ήταν καρπός όχι μόνο του αγώνα για την ελευθερία αλλά και της γραμμής που υιοθέτησαν οι Μεγάλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις υπολογίζοντας τα συμφέροντα τους¹⁷⁸. Ιδεολογικά ήταν στραμμένο στη Δύση, ωστόσο είχε τις καταβολές της Ανατολής¹⁷⁹. Ο Κοραής θεωρούσε ότι ο ελληνικός πολιτισμός είχε επηρεαστεί τόσο από τον Βυζαντινό όσο και από τον Οθωμανικό¹⁸⁰. Ο εκσυγχρονισμός, η ανάπτυξη και οι θεωρίες περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν εμβόλιμες δυτικές πρακτικές στον φιλελεύθερο αστικό ιστό¹⁸¹. Υπήρχε μία αντιπαράθεση μεταξύ των πλουσίων αστών, που δεν επεδίωκαν καμία αλλαγή πέρα από την απομάκρυνση των Τούρκων και των φτωχών. Στη φάση αυτή η αντιπαράθεση δεν είχε το χαρακτήρα που έχει σήμερα η διαμάχη των τάξεων με ηγετικές τάξεις ικανές να μετασχηματίσουν μία κοινωνία¹⁸². Παράλληλα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν ήταν ενάντιος στην Εκκλησία και πολύ περισσότερο στον κλήρο¹⁸³. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως ακόμη και ο Κοραής έκρινε ότι είναι αναγκαία η πολιτική χροιά της θρησκείας με σε μια αστική Πολιτεία. Πάντα πίστευε ότι υπάρχει δυνατότητα ταύτισης μεταξύ του καλού χριστιανού και του καλού πολίτη¹⁸⁴.

---

¹⁷⁸ Φίλια Β. Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα. 1. Η Νόθα Αστικοποίηση 1800-1864, Gutenberg 1991, σ. 125.

¹⁷⁹ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία...*, όπ. π., σ. 15.

¹⁸⁰ Παπαδερού Αλ., «Αδ. Κοραής» *Θ.Η.Ε.*, 7(1975), στ. 824.

¹⁸¹ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία...*, όπ. π., σ. 16.

¹⁸² Φίλιας Β. «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα». Στο *Όψεις της Ελληνικής Κοινωνίας του 9ου αιώνα...*, όπ. π., σ. 15.

¹⁸³ Κιτρομηλίδη Π., *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1996, σ. 367.

¹⁸⁴ Κοραή Αδ, *Αλληλογραφία*, τ. Ε' (1823-1826). Αθήνα 1983, σ. 36.

Παρ' όλα αυτά υπήρχαν οι φωνές που ήθελαν την Θρησκεία στο πλαίσιο της ατομικότητας και να ενισχύσουν την προοπτική για τη δημιουργία ενός κοσμικού Κράτους. Η άποψη αυτή δεν είχε εφαρμογή στην ελληνική κοινωνία¹⁸⁵. Τα κύρια χαρακτηριστικά του έλληνα πολίτη ήταν η εντοπιότητα και η χριστιανική πίστη¹⁸⁶.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η Κεντρική εξουσία της Ελληνικής Πολιτείας δεν στάθηκε αποτελεσματική στο έλεγχο των προεπαναστατικών δυνάμεων, οι οποίες δρούσαν και μετά την απελευθέρωση¹⁸⁷. Για το λόγο αυτό μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής που ακολούθησε ήταν η κοινωνική αναρχία¹⁸⁸. Αυτό αποτελεί και μία από τις βασικές αιτίες του συγκεντρωτικού χαρακτήρα που είχε η πολιτική του Όθωνα καθώς προσπάθησε να κάνει λειτουργική τη σύνδεση του συγκεντρωτισμού με τις μεσσιανικές ιδέες περί του ιερού χαρακτήρα της εξουσίας¹⁸⁹.

Ο Όθωνας εξαρχής ήθελε να νομιμοποιήσει την εξουσία του δια μέσω του ιερού. Χρειαζόταν το ιερό στοιχείο η Βασιλεία του για να γίνει αποδεκτή από τους Έλληνες. Για το λόγο αυτό τόνιζε ότι θα διατηρήσει ζωντανή πραγματικότητα το γεγονός

---

¹⁸⁵ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Θρησκεία και κράτος στην Ευρώπη: Εκκοσμίκευση και λειτουργική διαφοροποίηση», Στο *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*, Κριτική 2002, σσ.189.

¹⁸⁶ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία...*, όπ. π., σ. 21.

¹⁸⁷ Λούκου Χρ., *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Θεμέλιο 1984.

¹⁸⁸ Μπρέκη Σπ., *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (19° αιώνας)*. Αθήνα 1999, σ. 142.

¹⁸⁹ Παπαρίζου Αν., *Θεός, Εξουσία και θρησκευτική Συνείδηση. Τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιάμεσα και η κοινωνία του ανθρώπου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001, σσ. 342-343.

της ανεξαρτησίας των πολιτών με τη θεία βοήθεια¹⁹⁰. Καθίσταται σαφές ότι η θρησκεία θα έχει πλέον έναν προκαθορισμένο ρόλο, τη διατήρηση του ιερού στοιχείου¹⁹¹ που θα τη βοηθήσει με τη σειρά του να νομιμοποιήσει την πολιτική εξουσία. Χρειάζονταν λοιπόν ο Όθωνας να οργανώσει το νέο κράτος κατ'αυτόν τον τρόπο ούτως ώστε να μην παραβλέψει το ιερό στοιχείο του αγώνα και παράλληλα να δημιουργήσει κάποιους θεσμούς οι οποίοι συνδυαζόμενοι με την προαναφερθείσα ιερότητα θα αποτελέσουν τη βάση πάνω στην οποία θα οικοδομηθεί η υπακοή σ' αυτούς και κατ' επέκταση του κράτους¹⁹². Πρόκειται για ένα περίτεχνο τέχνασμα όπου η Εκκλησία οφείλει να βοηθάει και να συντρέχει στα του θρόνου και ο Βασιλιάς να προστατεύει την Εκκλησία. Αυτό που θα πρέπει να τονισθεί είναι ότι χρειαζόταν μία πίστη για να είναι εφικτή στην πολιτική εξουσία να εκτελεί αυτά που κρίνει αναγκαία¹⁹³.

Για το λόγο αυτό αν και δε μεταστράφηκε ποτέ προς το Ορθόδοξο δόγμα ο Όθωνας πάραυτα απέκοψε την Ελλαδική Εκκλησία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την μετέτρεψε σε κρατικό οργανισμό με σκοπό την επίτευξη των κοινωνικών αλλαγών που ήθελε να επιβάλλει στην κοινωνία του νεοσύστατου κράτους. Επίσης στην περίπτωση αυτή δεν μπορεί να γίνεται λόγος για χωρισμό Εκκλησίας - Κράτους, όπως ακούγεται συχνά από τα τέλη του κ' αιώνα και μετά αλλά

---

¹⁹⁰ Βουρνά Τ. *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδος*, τ. Α., εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1998, σ. 261.

¹⁹¹ Μπέγζου Μ. *Φαινομενολογία τον Ιερού*, εκδ. Τήνος, Αθήνα, σσ. 42-43.

¹⁹² Παπαρίζου Αν., *Θεός, Εξουσία και θρησκευτική Συνείδηση. Τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιάμεσα και η κοινωνία του ανθρώπου...*, όπ. π., σ., 348.

¹⁹³ Καραμούζη Π., *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία...*, όπ. π., σ. 29.

ακριβώς το αντίθετο από τη στιγμή που επιτεύχθηκε η απόλυτη υπαγωγή της Εκκλησίας στο κράτος¹⁹⁴. Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος ουσιαστικά όχι μόνο δεν είναι αυτοδιοίκητη αλλά αποτελεί σαφέστατα ένα κρατικό όργανο, που εξυπηρετεί στην νομιμοποίηση της πολιτειακής εξουσίας. Σε γενικές γραμμές θα ευσταθούσε αν αποδίδονταν στην Ελλαδική Εκκλησία ο χαρακτηρισμός του κρατικού οργανισμού που παράλληλα είναι προέκταση του σε επίπεδο ιδεολογίας¹⁹⁵.

5.2. Η μετατροπή της Εκκλησίας σε κρατικό οργανισμό

Η ελλαδική Εκκλησία εξ αρχής υφίσταται ως ένας ακόμη κρατικός οργανισμός. Η στενή σχέση με το κράτος είναι έκδηλη από την Διακήρυξη που κατέθεσε με νομοθετική πράξη¹⁹⁶ η αντιβασιλεία εξ ονόματος του Όθωνα¹⁹⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο άρθρο 1 της Διακήρυξης γίνεται σαφής διαχωρισμός του πνευματικού από του διοικητικού μέρους της Εκκλησίας καθώς επίσης ποιος είναι ο αρχηγός των δύο μερών. Για το μεν πνευματικό αρχηγός είναι ο Χριστός για το δε διοικητικό είναι ο Βασιλιάς της Ελλάδας. Είναι ξεκάθαρη πλέον η απόλυτη εξουσία του Βασιλιά επί της διοίκησης της Εκκλησίας. Ουσιαστικά η Εκκλησία είναι ανεξάρτητη σχετικά με κάποια άλλη εκκλησιαστική αρχή. Δεν υπόκειται στη δικαιοδοσία καμίας άλλης Αυτοκέφαλης

---

¹⁹⁴ Φίλια Β., Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, ό.π., σ. 103

¹⁹⁵ Καραμούζη Π., Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία..., όπ. π., σ. 30.

¹⁹⁶ Η Διακήρυξη πρόκειται στην πράξη για ένα πολιτικό κείμενο το οποίο συνθέτουν 25 άρθρα. Φ.Ε.Κ. 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833, αρ. 23, τευχ. Α, 'σσ. 169-174.

¹⁹⁷ Ο Όθωνας καλείται ο «ελέω θεού Βασιλεύς της Ελλάδος».

Εκκλησίας¹⁹⁸. Επίσης στη συνέχεια της Διακήρυξης στο άρθρο 2 αναφέρει ρητά ότι μπορεί η υπέρτατη εξουσία να ανήκει στη Σύνοδο αλλά απορρέει αυτή η εξουσία από τον βασιλιά, οπότε η κυριαρχία ανήκει στον εκάστοτε βασιλιά, που είναι ο εκλεκτός του Θεού και εκείνος είναι υπεύθυνος για τη διοίκηση και τη νομιμοποίηση της και όχι η Σύνοδος των επισκόπων. Αυτό έχει ως συνέπεια τον εξοβελισμό των κατώτερων κοινωνικά στρωμάτων από την διοίκηση της Εκκλησίας, η οποία έχει μία πενταμελή Διαρκή Σύνοδο, η οποία ελέγχεται και αυτή με τη σειρά της από τον βασιλιά. Υπάρχει άρθρο το οποίο αναφέρει για το ρόλο του Βασιλικού Επιτρόπου σύμφωνα με το οποίο προβλέπονται οι δικαιοδοσίες του, αρχής γενομένης ότι προεδρεύει στη Σύνοδο και αντιπροσωπεύει το Κράτος. Κάθε πράξη που λαμβάνει χώρα όταν εκείνος απουσιάζει θεωρείται άκυρη. Επιπρόσθετα ο Βασιλικός Επίτροπος έχει τη δυνατότητα να υποβάλλει προτάσεις στη Σύνοδο, της οποίας τα μέλη είναι υποχρεωμένοι να λάβουν άμεσα υπόψη¹⁹⁹.

---

¹⁹⁸ Τρωιάνος Σ. - Δημακοπούλου Χ., *Εκκλ.ησία και Πολιτεία. Οι σχέσεις τους κατά τον 19° Αιώνα, (1833-852)* Σάκκουλας 1999, σ. 54.

¹⁹⁹ Άρθρο 6, ο οποίος «*παρεδρεύει εις όλες τας συνεδριάσεις της Συνόδου, και αντιπροσωπεύει παρ' αυτή την Κυβέρνησιν. Κάθε πράξις γενομένη εν απουσία του είναι άκυρος. Ο αυτός έχει το δικαίωμα κατά παραγγελίαν Βασιλικής τινός αρχής και δυνάμει της ίδιας του θέσεως, να καθυποβάλλη προτάσεις εις την Σύνοδον, τας οποίας αύτη λαμβάνει αμέσως εις σκέψιν και αποφασίζει περί αυτών ό, τι κρίνοι εύλογον*» (άρθρο 7). Στο άρθρο 9 λέγεται ότι «*ει όλα τα εντός της Εκκλησίας ενεργεί η Σύνοδος ανεξαρτήτως από πάσης κοσμικής εξουσίας*», για να αναιρεθεί στη συνέχεια: «*Επειδή όμως εις την υπέρτατην εξουσίαν του Κράτους ανήκει η κυριαρχική εποπτεία εφ' όλων των εντός του Κράτους γινομένων πράξεων, συμβεβηκότων και σχέσεων, έχει η Κυβέρνησις το δικαίωμα του να λαμβάνει γνώσιν του αντικειμένου της διαπραγματεύσεως, και επομένως, πριν ζητηθή η έγκρισις (το: ενεκρίθη) της Κυβερνήσεως, δεν ημπορεί να κοινοποιηθή ουδέ να συντελεσθή καμμία συνοδική απόφασις. Εις το προοίμιον*

5.3. Η δημιουργία «Νέας» Εκκλησίας

Την αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδας την είδε με δυσπιστία μερίδα του κλήρου εξαιτίας του φόβου ότι κατά αυτόν τον τρόπο θα γίνονταν ένα άνοιγμα προς τον Ρωμαιοκαθολικισμό ή τον Προτεσταντισμό. Από την ίδρυση του Αυτοκεφάλου και έπειτα δημιουργείται μία νέα Εκκλησία, μία νέα Εκκλησιαστική Ιεραρχία που διαχειρίζεται δομές εξουσίας στο δημόσιο χώρο.

Ο επίσκοπος στην τοπική ιεραρχία μιας κοινωνίας αποτελεί σημαίνον πρόσωπο μαζί με τον νομάρχη, τον δήμαρχο, τον αρχηγό της αστυνομίας. Πρόκειται ουσιαστικά για μία τοπική ιεραρχία στην οποία είναι καθιερωμένος ως δημόσιος κοινωνικός λειτουργός μαζί με τις άλλες πολιτικές εξουσίες. Υπάρχει ο δημόσιος ρόλος της εκκλησίας, δεν είναι άλλος από το να υποστηρίζει άμεσα ή έμμεσα τους επιδιωκόμενους στόχους της πολιτείας είτε αυτό πρόκειται για παρεκκλίνουσες κοινωνικές συμπεριφορές είτε για οποιοδήποτε άλλο στόχο θέτει το κράτος και χρειάζεται την υποστήριξη της. Για το λόγο αυτό η πολιτεία δεν έχει φιμώσει τη φωνή της Εκκλησίας απλά κατόρθωσε να την χειραγωγήσει. Το κράτος σε πρώτη φάση έχει πλέον τη δυνατότητα να επιβάλλει στην Εκκλησία τις απόψεις του ενώ σε δεύτερη να αξιώσει την υποστήριξη της, την οποία και θα λάβει. Η κοινωνική διάσταση του αυτοκεφάλου έγκειται στο γεγονός ότι η Εκκλησία πλέον οφείλει να ανακόψει ότι είναι

της εκδόσεως της τοιαύτης αποφάσεως
πρέπει πάντοτε να αναφέρεται η ζητηθείσα και ληφθείσα έγκρισις

αντίθετο με το σκεπτικό του Κράτους. Κάθε απόφαση που δεν μπορεί να την επιβάλλει η πολιτεία με πολιτικά κριτήρια τότε παρεμβαίνει με θρησκευτικά, χρησιμοποιώντας την Εκκλησία. Πρόκειται για μία Εκκλησία η οποία έγινε για να στηρίξει τις εθνικές επιλογές. Το ελληνικό κράτος τη δημιούργησε αποκόπτοντας την από το Οικουμενικό Πατριαρχείο χωρίς ωστόσο να είναι διωκόμενη αφού της παρείχε πληθώρα προνομίων.

Το ελληνικό κράτος διορίζει επισκόπους και επεμβαίνει στα εσωτερικά της Εκκλησίας. Έχει ήδη γίνει λόγος για το θεσμό του Βασιλικού επιτρόπου ο οποίος ρυθμίζει τα της συνόδου και βρίσκεται στη θέση του Βασιλιά, ο οποίος είναι ο ανώτατος διοικητικός άρχοντας της Εκκλησίας της Ελλάδας. Αυτό δείχνει έντονα το πολιτειοκρατικό σύστημα που αναπτύσσεται με την ευλογία του Κράτους.

Επιπρόσθετα το κράτος δημιουργεί τον ανώτερο κλήρο. Οι επίσκοποι διακρίνονται από τους υπόλοιπους κληρικούς και είναι οι μόνοι που λαμβάνουν μισθό. Η σχέση της κρατικής εξουσίας με τον ανώτατο κλήρο είναι ουσιαστικά μία πράξη η οποία δημιουργείται μέσα από μία διαδικασία υποτέλειας. Ο κάθε επίσκοπος δίνει διαβεβαίωση στον Βασιλιά, *Επειδή δια της ψήφου των θεόθεν οδηγηθέντων αγίων Αρχιερέων των συγκροτούντων την Ι. Σύνοδον της Εκκλησίας της Ελλάδος, εψηφίσθην ο ελάχιστος εγώ, ως άξιος τον υψηλού και θείου λειτουργήματος της αρχιερωσννης...και ετυχον της του Μεγαλειοτάτου Βασιλέως ημών έγκρισην... και διαμείναι πιστός*

εις τον φιλόχριστον ημών Βασιλέα και Κυριάρχην...»²⁰⁰. Επίσης μετά την χειροτονία του ο Επίσκοπος υποχρεούται πριν τη λήψη των καθηκόντων του να δηλώσει την πίστη του στον Βασιλιά, «Μεγαλειότατε Βασιλευ Μού ! Διαβεβαιώ επί τη αρχιερωσύνη μου, ότι αεί ποτέ διατελών πιστός εις την Υμετεραν Μεγαλειότητα τον Βασιλέα και Κυριάρχην μου, και ευπειθώς εις το σύνταγμα και τους νόμους του βασιλείου καταβαλώ πάσαν σπουδήν συν πάση δυνάμει, ίνα εκπληρώ τη θεία χάριτι πάντα τα αρχιερατικά καθήκοντα της πνευματικής ποιμαντορίας...και μάρτυρα επικαλούμαι επί της διαβεβαιώσεως ταύτης τον Υψιστον θεόν, ός δώη τη Υμετέρα Μεγαλειότητι ζώνη πολυχρονιον εν άκρα υγεία, διατηριοί δε την Υμετεραν Βασιλείαν αδιάσειστον, ευδαιμονούσαν, αυξάνουσαν και κρατυνομένην εις αιώνας αιώνων». Πρόκειται για την ίδια διαβεβαίωση με αυτή που έδινε και η Σύνοδος.

Ουσιαστικά η μεγαλύτερη κοινωνική διάσταση του Αυτοκεφάλου είναι το γεγονός ότι η Εκκλησία γίνεται ένας δημόσιος φορέας, ένας κρατικός οργανισμός Δημιουργείται ουσιαστικά μια ιδεολογία κρατικοπολιτική – θρησκευτική με συγκεκριμένα στοιχεία. Δημιουργείται ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός ακριβώς για να καλύψει αυτή την ανάγκη του Κράτους.

---

²⁰⁰ Ν. Σ' / 9-Ιουλίου-1852, Άρθρο 3 (τμ. Β') «Περί των Επισκόπων και των καθηκόντων αυτών»

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο τρόπος ζωής στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος από τις απαρχές της Βασιλείας του Όθωνα έχει μεταξύ των άλλων ένα βασικό χαρακτηριστικό αυτό της προϊούσας θρησκευοποίησης, στην οποία ωστόσο η Εκκλησία διαδραμάτιζε ένα ρόλο κατευθυνόμενο από το Κράτος. Η Πολιτεία στόχευε στη δημιουργία ενός νέου είδους Εκκλησίας, που θα πρέπει να συμφωνεί με τις σκέψεις, την πρακτική και τις επιδιώξεις της. Η Εκκλησία χρησιμοποιήθηκε ως ένας δημόσιος φορέας, μία ακόμη κρατική υπηρεσία η οποία θα εξυπηρετούσε απλά στην δημιουργία ενός «διαφορετικού» πιο δυτικού τύπου ελληνικού Έθνους.

Ο Πατριάρχης θα πάψει να είναι ο Εθνάρχης για τις ελεύθερες πλέον ελληνικές περιοχές. Η Εκκλησία είναι απαραίτητο να αποκοπεί από την δικαιοδοσία του, ειδικά εξ αίτιας του κινδύνου όχι μόνο της άμεσης επιρροής του από την Υψηλή Πύλη αλλά και της έμμεσης Ρωσικής που επιδιώκει τον περιορισμό της δράσης των Μεγάλων Δυτικών Δυνάμεων στο χώρο των Βαλκανίων γενικότερα, αλλά και στον ελληνικό ειδικότερα. Η αντιβασιλεία του Μάουρερ, υπευθύνου για τα εκκλησιαστικά ζητήματα δρομολογεί τις κινήσεις της όχι σε έναν άτυπο διωγμό της Εκκλησίας αλλά στη μετατροπή της σε έναν απόλυτα ελεγχόμενο κρατικό οργανισμό, ο οποίος θα έχει ως πρωταρχικό μέλημα να εξυπηρετεί τις κρατικές επιδιώξεις.

Καθίσταται σαφές ότι το Ελληνικό αυτοκέφαλο δεν αποτελεί ένα θέμα που έχει δογματική, εκκλησιαστική χροιά

αλλά καθαρά πολιτική, ιδεολογική. Το κράτος θέλει να δημιουργήσει έναν νέο έλληνα με καλό εκπαιδευτικό σύστημα που να μην επηρεάζεται από την Ανατολή, τον Σουλτάνο δια του Οικουμενικού Πατριάρχη. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε η διαμάχη που είχαν ο Θεόκλητος Φαρμακίδης με τον Κωνσταντίνο Οικονόμο. Ουσιαστικά ο καθένας τους αντιπροσώπευε ένα ολόκληρο ιδεολογικό κόσμο και προσπάθησε ο καθένας τους με διάφορους τρόπους και στρατηγικές για την επικράτηση του δικού του.

Το Κράτος στην προσπάθεια του να πετύχει τους στόχους του χρησιμοποίησε κάθε μέσο προκειμένου να έχει τα αποτελέσματα που ήθελε. Στην πορεία αυτή δρομολόγησε κατά τέτοιο τρόπο τα πράγματα δημιουργώντας έναν μονόδρομο κινήσεων σχετικά με τη θέση της Εκκλησίας στην ελληνική κοινωνία, αυτόν της Αυτοκεφαλίας. Με πολύ εύστοχο τρόπο αποκόποντας τις εκκλησιαστικές επαρχίες από το Φανάρι και δημιουργώντας μια εθνική Εκκλησία με τη βοήθεια λόγιων κληρικών είχε πετύχει να ελέγχει με έναν καθολικό τρόπο την Εκκλησία αφού αυτό τη σχημάτισε, αυτό της έδινε κανονική υπόσταση και αυτό έλεγχε τη διοίκηση της και τη διευθέτηση των ζητημάτων της. Η Εκκλησία δεν είχε την δυνατότητα ούτε να αποφασίζει χωρίς την έγκριση της Πολιτείας. Το κράτος κατόρθωσε με την υποχρεωτική παρουσία του Εκκλησιαστικού Επιτρόπου στις συνελεύσεις της Συνόδου και όχι μόνο αφού αυτός ουσιαστικά ενέκρινε την κανονικότητα των αποφάσεων της Ιεραρχίας, να την ελέγχει απόλυτα.

Καθίσταται σαφές ότι πλέον η Εκκλησία δε θα έχει σημαίνον λόγο για τη διοίκηση της αλλά και για το ρόλο της

στην κοινωνία. Η Πολιτεία στόχευε η Εκκλησία να επεμβαίνει και να έχει λόγο εκεί ακριβώς που δεν δύναται η ίδια να επιβάλει τις απόψεις της. Για το λόγο αυτό η Εκκλησία μετατρέπεται όχι μόνο σε φερέφωνο του κράτους, αλλά παίζει ένα ρόλο συγκεκριμένο αποκτά μία διαφορετική εξουσία την οποία ασκεί για να εξυπηρετήσει το Εθνικό Κράτος.

Δεν είναι τυχαίο ότι σε κάθε τοπική κοινωνία ο ιερέας αποτελεί μία μορφή εξουσίας. Συγκαταλέγεται μεταξύ των διακεκριμένων προσώπων, τα οποία ασκούν, το καθένα με διαφορετικό τρόπο την επιρροή τους στα υπόλοιπα μέλη προκειμένου να επικρατήσει ο τρόπος σκέψης, πρακτικής του κρατικού προγραμματισμού. Έχει κοινωνικές διαστάσεις το αυτοκέφαλο της Ελλαδικής Εκκλησίας. Ο κλήρος διαχωρίζεται σε ανώτερο και κατώτερο και εργάζεται περισσότερο προς όφελος του ανώτατου διοικητή της Εκκλησίας που δεν είναι άλλος από τον αρχηγό του Κράτους που προκαθορίζει το πως θα πρέπει να ενεργεί η Εκκλησία ως ένας ακόμη κρατικός οργανισμός.

Παράρτημα

**Ανακήρυξις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,
29 Ἰουνίου 1850**

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

Τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου,

τῆς συγκροτηθείσης ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ Σωτῆρος χιλιοστῶ
ὀκτακοσιοστῶ πεντηκοστῶ,

ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ, Ἰνδικτιῶνος Η΄, περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου
Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.
Ἀμήν.

† Ὁ δεσπότης τῶν ἀπάντων καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ἣ παρεδίδοτο, διατιθέμενος τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις τὴν κοινὴν αὐτοῦ καὶ χαρακτηριστικὴν τῶν χριστιανῶν ἐντολήν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, «οὐ δύναται», ἔφη, «τὸ κλῆμα καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνη ἐν τῇ ἀμπέλῳ». Καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, αὐτὸς πάλιν ὁ πάνσοφος διδάσκαλος ἡμῶν ἠρμήνευσε τρανῶς, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, εἰς ἣν ἐντέλλεται ἅπαντας ἡμᾶς μένειν. «Μείνατε ἐν ἐμοί». Ἐντεύθεν ἐν τῷ χριστιανικῷ ὀρθοδόξῳ πληρώματι ἡ ὑμνουμένη ἐκείνη, καὶ τοσοῦτον φιλοτίμως σπουδαζομένη ὑπὸ τε τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ τῶν σεπτῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, καὶ καθ' ἑκάστην ἐν ταῖς δεήσεσι τῶν πιστῶν θερμῶς ἐξαιτουμένη ἐνότης. «Μείνατε ἐν ἐμοί». Εἰς γὰρ Κύριος, ᾧ λατρεύομεν· μία πίστις, ἣν παρελάβομεν καὶ ἐν βάπτισμα, ὃ βεβαπίσμεθα. Ταῦτα εἰσὶν αἱ συνθῆκαι τῆς μιᾶς ἀληθοῦς Ποίμνης τοῦ Ἀρχιποίμενος Χριστοῦ, ἥτοι τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ποιμαινομένης ὑπὸ πολυπληθῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, ἀγραυλούντων καὶ φυλασσόντων φυλακὰς ἐν τῇ νυκτί τοῦ

πλάνου τούτου βίου, ἐπὶ μιᾷ ἐλπίδι, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθημεν ἅπαντες. Ἀλλ' ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἄπασαν τὴν κτίσιν συνέχει, ἐν θαυμασίᾳ ἀλληλουχίᾳ καὶ τάξει διέπυσα, οὕτω καὶ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, ἠϋδόκησε τῇ αὐτῇ ἀρμονίᾳ οἰκονομεῖσθαι· καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ θέμενον τοὺς μὲν Ἀποστόλους, τοὺς δὲ Προφήτας, τοὺς δὲ Ποιμένας καὶ Διδασκάλους, ὡσπερ διὰ τῆς τῶν θείων Ἀποστόλων χειροθεσίας ἀνέδειξεν ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς πίστεως, τοὺς μὲν Ἐπισκόπους, τοὺς δὲ Πρεσβυτέρους, τοὺς δὲ Διακόνους· οὕτω τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, καὶ διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν Οἰκουμενικῶν Ἁγίων Συνόδων ἐκανόνισεν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἐνότητος τοὺς μὲν Πατριάρχας, τοὺς δὲ Ἀρχιεπισκόπους καὶ Μητροπολίτας, τοὺς δὲ Ἀρχιεπισβυτέρους καὶ Ἀρχidiaκόνους κ.λ.π. Οὗτοι δὲ πάντες, εἴτε ὁμότιμοι ἐν ἀδελφικῇ ὑπαλληλίᾳ, εἴτε ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ὡς «ἡγουμένοις», κατὰ τὴν διακονίαν, ἦν ἕκαστος ἔλαχεν, ἔχοντες τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως καὶ τὴν αὐτὴν ἀποστολικὴν κατὰ τοὺς κανόνας χειροτονίαν, ὡς μέλη ὑπουργικὰ συναρμολογούμενοι εἰς ἓν σῶμα Χριστοῦ, ὅπου γῆς ἂν ὦσιν, ἓνα Ναὸν Ἅγιον καταρτίζουσι, καὶ συνδεόμενοι τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης, κἂν κεχωρισμένοι καὶ ἀφεστηκότες δοκῶσι κατὰ τὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου χρείας τε καὶ περιπετείας τῶν πολιτευμάτων, ἀδιάστατοι καὶ ἀχώριστοι εἰσὶν ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας ἐνότητι. Ἐπὶ ταύτῃ τῇ βάσει ἀνέκαθεν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἥτοι αἱ σεπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, ὡς γε πρὸς τὴν τοῦ βιωτικοῦ πολιτεύματος καιρικὴν χρείαν ἀφορῶσαι, ἢ ἐχώρισαν ἢ συνήψαν ἐπαρχίας ἐκκλησιαστικὰς, καὶ ἢ ἄλλοις ὑπέταξαν ἢ αὐτοκεφάλους ἀνέδειξαν αὐτὰς τῆς ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κανινικῇ τάξει ἐνότητος ἀλωβήτου διαμενούσης. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τινες τῶν ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τοῦ Πατριαρχικοῦ, Ἀποστολικοῦ, Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγιώταται Μητροπόλεις, καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ Ἐπισκοπαί, αἱ ἀπαρτίζουσαι σήμερον τὸ θεόσωστον καὶ θεοστήρικτον Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, διὰ καιρικὰς περιπετείας, καίπερ διατηροῦσαι τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι τὴν τῆς πίστεως ἐνότητα, ἀπελείφθησαν ὅμως ἐπὶ τινα καιρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κανονικῆς σχέσεώς τε καὶ συναφείας πρὸς τε τὴν Ὁρθόδοξον αὐτῶν Μητέρα, τὴν ἐν

Κωνσταντινουπόλει Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἐξ ἧς ἤρτηντο, καὶ δὴ πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς Ὁρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· ἡμεῖς οἱ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος συνελθόντες ἐν πλήρει Συνόδῳ πρὸς καταρτισμὸν τῆς κανονικῆς ἐνότητος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀκούσαντες διὰ τῶν ἐπισήμων γραμμάτων, τῶν ἐπισταλέντων ἡμῖν παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς Ὑπουργείου τοῦ Θεοσώστου Κράτους τῆς Ἑλλάδος τὴν τε περὶ τούτου αἴτησιν τοῦ ἐκεῖ σύμπαντος εὐλαβεστάτου Κλήρου, καὶ τὴν συντρέχουσαν ἐπιθυμίαν παντὸς τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, τῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι τέκνων ἡμῶν ἀγαπητῶν καὶ περιποθήτων, συνιδόντες δὲ καὶ τὴν χρεῖαν τῆς κατ' ἐκείνῳ τὸ νεοσύστατον Κράτος διακονίας τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας τῆς ἐνότητος, καὶ συσκεψάμενοι, ὅπως ἢ τε ἁγία ἡμῶν Πίστις διατηρηθῆ ἔσαεὶ ἀλώβητος, καὶ οἱ κανόνες τῶν θείων Πατέρων ἀπαραβίαστοι καὶ ἀπαρασάλευτοι, ὥστε εἶναι πάντας ἡμᾶς, ὡς ἐν τῇ αὐτῇ πίστει, οὕτω καὶ ἐν τῇ αὐτῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἐνότητος, καὶ κλήματα ἀδιάσπαστα τῆς θείας ἀμπέλου, ὠρίσαμεν τῇ δυνάμει τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, διὰ τοῦ παρόντος ΣΥΝΟΔΙΚΟῦ ΤΟΜΟῦ, ἵνα ἢ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, Ἀρχηγὸν ἔχουσα καὶ κεφαλὴν, ὡς καὶ πᾶσα ἢ Καθολικὴ καὶ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, τὸν Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκή, συνισταμένην ἐξ Ἀρχιερέων, προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας, Πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιρὸν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ διοικοῦσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτοις καθισταμένην διὰ τοῦ παρόντος Συνοδικοῦ Τόμου τὴν Ἱερὰν ἐν Ἑλλάδι Σύνοδον, ἐπιγιγνώσκομεν αὐτήν, καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν, καὶ πάσι τοῖς ἀπανταχοῦ εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις τέκνοις τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Αποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισυνιστῶμεν ὡς τοιαύτην τοῦ λοιποῦ ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μνημονεύεσθαι τῷ ὀνόματι «Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»· δαψιλεύομεν δὲ αὐτῇ καὶ πάσας

τὰς προνομίας καὶ πάντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ ἀνωτάτῃ ἐκκλησιατικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα, ἵνα τοῦ λοιποῦ μνημονεύηται ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀρχιερέων ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις ἱερουργούντων, τοῦ Προέδρου αὐτῆς μνημονεύοντος πάσης Ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων, καὶ χορηγῇ τὰς πρὸς χειροτονίαν Ἀρχιερέων ἀπαιτούμενας κονονικὰς ἐκδόσεις. Ἴνα δὲ ἡ κανονικὴ ἐνότης πρὸς τε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς Ὁρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας διατηρήται κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὀφείλει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μνημονεύειν ἐν τοῖς ἱεροῖς Διπτύχοις τοῦ τε κατὰ καιρὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν κατὰ τάξιν, καθὼς καὶ πάσης Ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων· λαμβάνειν δέ, ὅσας ἀνὰ χρῆζιν, καὶ τὸ ἅγιον μύρον παρὰ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας. Κατὰ δὲ τὰς κανονικὰς καὶ πατροπαράδοτους διατυπώσεις, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀναγορευόμενος ὀφείλει ἐπιστέλλειν τὰ ἀναγκαῖα συνοδικὰ γράμματα πρὸς τε τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, καθὼς καὶ οὗτοι ἀναγορευόμενοι τὸ αὐτὸ ποιήσουσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς συμπίπτουσιν ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, τοῖς δεομένοις συσκέψεως καὶ συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονομίαν καὶ στηριγμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἤρρεσεν, ἵνα ἡ μὲν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰ Σύνοδος ἀναφέρεται πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Ἱερὰν Σύνοδον· ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου παρέχει προθύμως τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν, ἀνακοινῶν τὰ δέοντα πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὰ δὲ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα, οἷα φερ' εἰπεῖν τὰ περὶ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας Ἀρχιερέων, περὶ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ὀνομασίας τοῦ θρόνου αὐτῶν, περὶ χειροτονίας ἱερέων καὶ ἱεροδιακόνων, περὶ γάμου καὶ διαζυγίου, περὶ διοικήσεως Μοναστηρίων, περὶ εὐταξίας καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἱεροῦ Κλήρου, περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, περὶ ἀποδοκιμασίας ἀντιθρησκευτικῶν βιβλίων, ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα κανονισθήσονται παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διὰ

συνοδικῆς πράξεως, μὴ ἀντιβαινούσης τὸ παράπαν τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν Συνόδων, καὶ τοῖς πατροπαραδότοις ἐθίμοις, καὶ ταῖς διατυπώσεσι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπ’ αὐτοῖς οὖν τοῖς ὅροις, αὕτη ἡ ἀρχήθην καλλιγόνος Μήτηρ, ἡ ὡς ἄμπελος εὐθυνοῦσα ἐν τοῖς κλίτεσι τοῦ οἴκου Κυρίου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι συνοδικῶς ἀποφαινομένη, ἀναγορεύει καὶ κηρύττει τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ Σύνοδον ἀδελφὴν ἐν Πνεύματι ἑαυτῆς τε καὶ πάσης ἄλλης ἀνὰ μέρος Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· ἔτι ἀναγνωρίζει πλήρη καὶ κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν τὴν ψήφω καὶ δοκιμασίᾳ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων γινομένην χειροτονίαν, ἣν ἔλαβον ἐντεύθεν ἀπὸ τοῦ Ἀποστολικοῦ Οἰκουμενικοῦ τούτου Θρόνου ἢ καὶ ἀφ’ ἐτέρου Ἀποστολικοῦ Θρόνου ἢ καὶ Συνόδων αὐτοκεφάλων, τῶν ἐν τῷ Ὁρθοδόξῳ πληρώματι· ἔτι δὲ κατέχει πλήρη, κυρίαν καὶ ἀποστολικὴν πᾶσαν χειροθεσίαν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἱερὰν τελετὴν νομίμως τελουμένην, καὶ τοιαύτην ἀξιοῖ κατέχεσθαι καὶ παρὰ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων. Ταῦτα ὥρισεν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὁρθόδοξος Ἱερὰ Σύνοδος, εὐχομένη ἀπλέτῳ πόθῳ, καὶ διαπύρῳ ἀγάπῃ τῇ φίλῃ αὐτῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφῇ, στηριγμὸν ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐνότητι, προκοπὴν ἐν τοῖς παραγγέλμασι τοῦ Κυρίου, καὶ ἄγρυπνον προσοχὴν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν τοῦ Ποιμνίου, εἰς ὃ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπέστησε ποιμαίνειν, ὅπως ἂν εἴπωσι καὶ οἱ ἀντικείμενοι τῇ εὐσεβείᾳ «Τὶς αὕτη ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ ὡς σελήνη, ἐκλεκτὴ ὡς ὁ ἥλιος, θάμβος ὡς τεταγμένα»· ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν, καὶ τὸ μεσότειχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, δώῃ ἡμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις πάντοτε, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς τοῦ Πρώτου καὶ Μεγάλου καὶ Ἄκρου Ἀρχιερέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς Παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, τῆς ἀειπαρθένου καὶ Θεοτόκου Μαρίας, τοῦ τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων Πανευφήμεων Θεοκηρύκων καὶ Πνευματοφόρων Ἀποστόλων, τῶν Ὁσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν καὶ πάντων τῶν Ἁγίων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αων' Ἰουνίου κθ'

† Ἄνθιμος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἀποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος ὁ Α' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος ὁ Β' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Κύριλλος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ Καισαρείας Παῖσιος.

† Ὁ Ἐφέσου Ἄνθιμος.

† Ὁ Ἡρακλείας Πανάρετος.

† Ὁ Νικομηδείας Διονύσιος, ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ σεβ.
γέροντος Χαλκηδόνος Κυρίου Ἱεροθέου.

† Ὁ Δέρκων Νεόφυτος.

† Ὁ Πρόεδρος Διδυμοτείχου Μελέτιος.

† Ὁ Νεοκαισαρείας Λεόντιος.

† Ὁ Κρήτης Χρῦσανθος.

† Ὁ Σερρῶν Ἰάκωβος.

† Ὁ Βιζύης Γρηγόριος.

† Ὁ Σωζοαγαθουπόλεως Προκόπιος.

† Ὁ πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ.

† Ὁ Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΤΗΜΑ

Εικ. 1 Κωνσταντίνος Οικονόμος εξ Οικονόμων

Εικ.

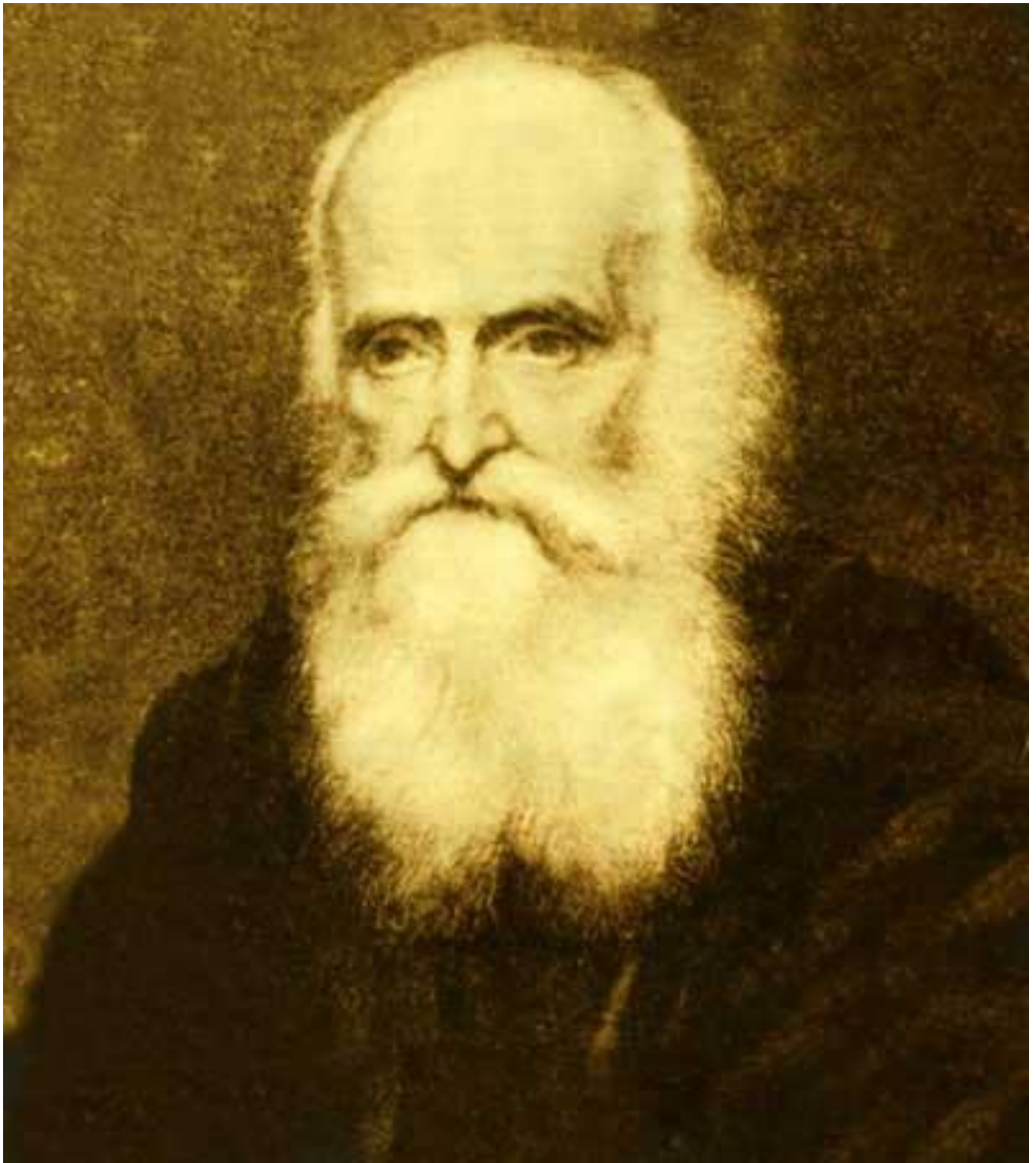
2.

Νεόφυτος

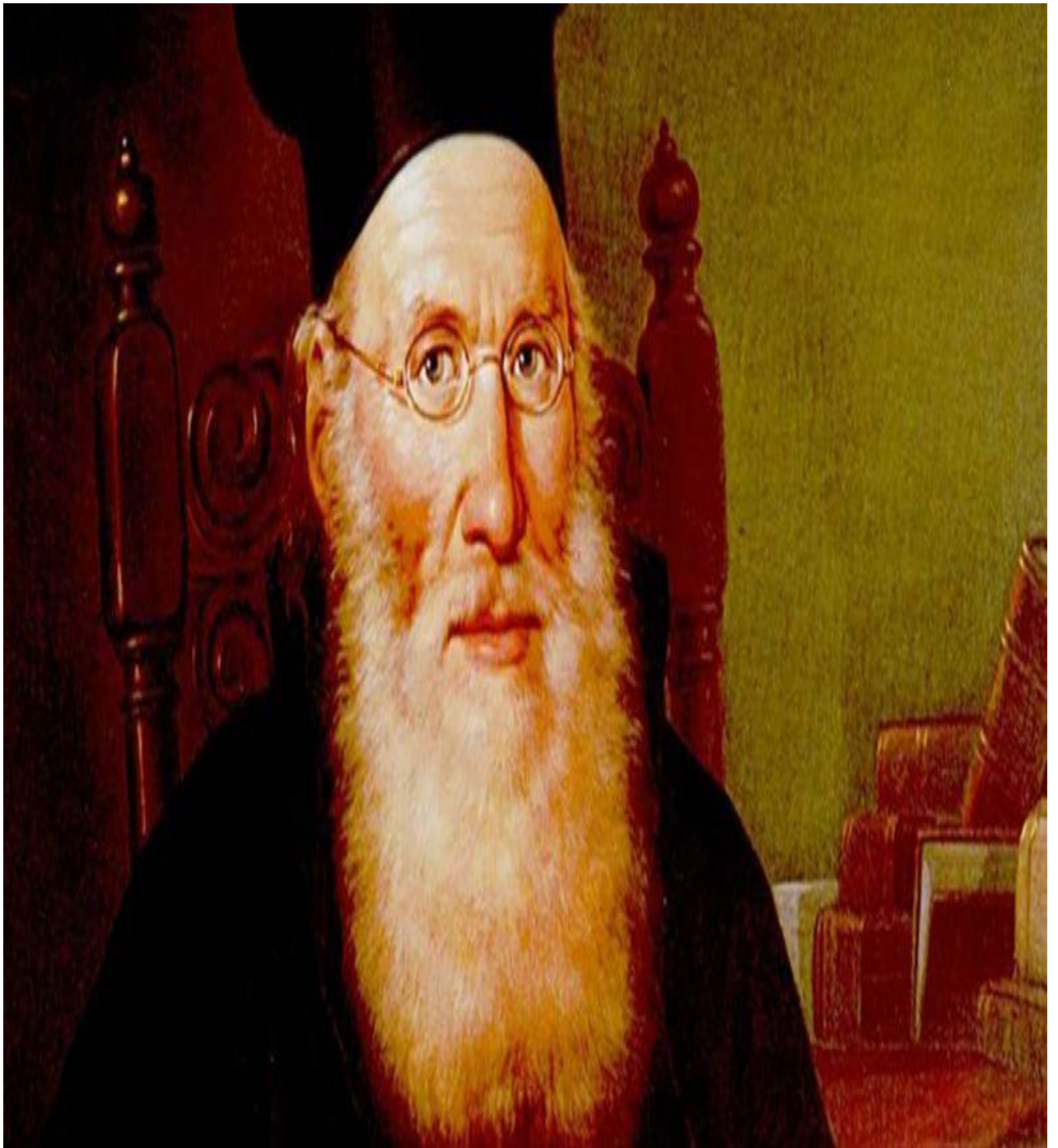
Βάμβας

Εικ. 3. Θεόφιλος Καίρης

Εικ. 4 Θεόκλητος Φαρμακίδης

Εικ. 5. Αντιβασιλεύς Λουδοβίκος Γεώργιος Μάουερ

Εικ. 6. Βασιλιά Όθωνας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελόπουλου Αθ., Η Εκκλησιαστική Ιστορία, Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (εικοστός αιώνας) εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984.

Αναστασίου Ιω., Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Β' (ΙΑ' αιώνας μέχρι σήμερα) εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006.

Βακαλόπουλου, Απ., «Μέγας Πέτρος και οι Έλληνες κατά τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αι.», Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 11 (1969), σσ. 245-259.

Βαλαή Δ., Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας, Το ζήτημα της μοναστηριακής περιουσίας στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2019.

Βαμβέτσου Α., Εισαγωγή εις το Ελληνικόν Εκκλησιαστικόν Δίκαιον των Ορθοδοξων, Αθήναι 1911.

Βέλικου Γ., Η επισκοπή Δομενίκου και Ελασσώνας, Ελασσόνα 1997.

Βλάχου Ιεροθέου, Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, Οικουμενικό Πατριαρχείο και Εκκλησία της Ελλάδος, εκδ. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λιβαδειά 2002.

Γερομίχαλου ΑΘ., Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων και η εποχή του, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1979.

Ίδρυσις και διοικήσις της Εκκλησίας της Ελλάδος, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1967.

Γιαννόπουλου Σ., Συλλογή των Εγκυκλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Μετά των οικείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, Υπουργικών αποφάσεων, οδηγιών κτλ. Από του 1833 μέχρι του 1901, εκδ. Αποστολική Διακονία, Εν Αθήναις, 1998

Γιανναρά Χ., Ορθοδοξία και Δύση Η Θεολογία στην Ελλάδα σήμερα, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1972.

Γούδα Αν., Βίοι παράλληλοι, τόμ. Α', Αθήνα 1872.

Δασκαλάκη Β., Ο Αδαμάντιος Κοραής και η Ελευθερία των Ελλήνων, εκδ. Βαγιονάκης, Αθήναι 1979.

Δημακόπουλου Χ., Η ανακήρυξις του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας και ο ρόλος των δυνάμεων, Αθήνα 1998

Δημαρά Κ., Νεοελληνικός Διαφωτισμός, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2009, σ. 234. Ιστορία του Ελληνικού έθνους, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 2000.

Δυοβουνιώτου Κ., Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εν τη Ελευθέρα Ελλάδι, Αθήναι 1916.

Ελπίς, αρ.722, 22 Μαΐου 1853 και Ελπίς, αρ.723, 30 Μαΐου 1853.

.Εμέρ Ντε Βεττέλ, Το Δίκαιον των Εθνών ή Αρχαί του φυσικού νόμου, μτφρ., Ράλλης Α.Γ., εκδ. Διανόηση, Αθήνα 2018.

Ερμής ο Λόγιος, τόμος Ζ' 1817, ανατύπωση της Εταιρείας του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989.

Ευαγγελίδου Τρ., Ιστορία του Όθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862), εκδ. Γαλανός, Εν Αθήναις, 1894.

Ζαχαροπούλου Ν., Γρηγόριος Ε', Σαφής έκφρασις της εκκλησιαστικής πολιτικής επί Τουρκοκρατίας, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1974.

Θέμελη Χρ., «Λόγος επιμνημόσυνος εις τον αοίδιμον Κωνσταντίνο Οικονόμου τον εξ Οικονόμων», Εκκλησία 34(1957).

Ιστορία του Ελληνικού έθνους, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 2000.

Καλεβρά Π., Η ρωσοφοβία και ο Πανσλαβισμός: η πολιτική πορεία της Δύσεως και Ρωσίας ως προς την Ελλάδα και της Ελλάδος προς εαυτήν μέχρι σήμερα, Αθήνα 1860.

Καραμούζη Π., Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2004.

Καραμπελιά Γ., Κοραής και Γρηγόριος Ε΄- κοινωνικές συγκρούσεις και Διαφωτισμός στην προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820), Αθήνα 2009.

Καρά Γ., Θεόφιλος Καΐρης. Ο επιστήμονας, ο φιλόσοφος, ο αιρετικός. Μια εξέχουσα μορφή των νεοελληνικών γραμμάτων. εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2013

Κόμπου Αντωνίου Μητροπολίτου Σισανίου και Σιατίστης, Κοσμική και Εκκλησιαστική εξουσία, εκδ. Αποστολική Διακονία, Σιάτιστα 1992.

Κονιδάρη Γ., Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος, τ. Β', Εν Αθήναις 1970.

Κονιδάρη Ι., Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2011.

Κυριακού Διομήδους, Εκκλησιαστική Ιστορία από της ιδρύσεως της Εκκλησίας μέχρι των καθ' ημών χρόνων: εκ διαφόρων πηγών ερανισθείσα, χ.ε., Αθήνησι 1897.

Κωνσταντινίδη Εμ., Ιωάννης Καποδίστριας και η εκκλησιαστική του πολιτική, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 2001.

Κωστή Κ., Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος -21ος αιώνας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2018.

Μακρυδημήτρη Αν, Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2000.

Μανίκα Κ., «Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ οικονόμων και η διαμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας στην εποχή του», Κωνσταντίνος Οικονόμος ό εξ Οικονόμων, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998.

Μάππα Σ., Ορθοδοξία και Εξουσία στην ελληνική Κοινωνία, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985.

Ματάλα Π., Έθνος και ορθοδοξία: Οι περιπέτειες μίας σχέσης. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (ΠΕΚ), Ηράκλειο 2003.

Μεταλληνού Γ., Εκκλησία και Πολιτεία στην ορθόδοξη παράδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000.

Ελληνισμός Μετέωρος, Αθήνα 1998.

Παράδοση και Αλλοτριώση, Αθήνα 2004.

«Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων έναντι του Αδαμάντιου Κοραή», Πρακτικά Συνεδρίου, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1998.

Μουρατίδη Κ., Σχέσις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ επόψεως Ορθοδόξου και των νεωτέρων κατευθύνσεων εν τη εκκλησιολογία και τη Πολιτειολογία, τ. Α', Αθήναι 1965.

Μουρτζανού Θ., «θεόκλητος Φαρμακίδης», Αχιλλίου Πόλις 5 (2021).

Μπουγάτσου Ιω., «Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων» Μια αληθινή μορφή του χθες και του σήμερα, Αδελφότης των εν Αθήναις Τσαριτσανιωτών «Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων», Αθήνα 2003.

«Αλληλογραφία Κωνσταντίνου Οικονόμου του εκ Οικονόμων μετά ξένων διακεκριμένων προσώπων του πολιτικού και επιστημονικού κόσμου», Πρακτικά Συνεδρίου, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1998.

Μπρανγκ Λ, «Ορθοδοξία, ελληνισμός και οι ιδεολογικές παραχαράξεις του 19ου αιώνα», στο: Επιστημονική Ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005): Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία, Αθήνα 2007.

Maurer Georg – Ludwig, Ο Ελληνικός λαός, μτφρ. Ρομπάκη Ολγα, εκδ. Οξύ, Αθήνα 2021.

Νικολακάκη Δ., Ο τόμος του 1850 και φαλκίδευση του με τους Νόμους Σ' και ΣΑ'/1852, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2022.

Οικονόμου Κ., Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, τ. Γ', εκδ. Τύποις Φ. Καραμπινού και Κ. Βάφα, Αθήνησι 1862.

,Επίκρισις εἰς τὴν περὶ Νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας Σύντομον Ἀπάντησιν τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα, εκδ. Τυπογραφείου Κ. Ράλλη, Αθήνησιν 1838.

Παναγιωτάκου Π., Εκκλησία και Πολιτεία ανά τους αιώνες (33 – 1939) Συστηματική συμβολή εις το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον, χ.ε., Αθήναι 1939. Πετρόπουλου Ιω., Πολιτική και συγκρότηση του Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833- 1843), εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1997.

Παπαδόπουλου Χρ, Η Εκκλησία της Ελλάδος. Απ' αρχής μέχρι το 1934, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1951.

Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών, Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος Ίδρυσις κα Οργάνωσις του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, τ. Α', εκδ. Π. Α. Πετράκκου, Αθήνα 1920.

Περσελή Εμ., Εξουσία και Θρησκευτική Αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2017.

Ράνσιμαν Στήβεν, Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, μτφρ. Νικ. Κ. Παπαρρόδου, εκδ. Μπεγαρδή, Αθήνα 1979.

Σαχπελίδη Στ., «Το αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Ελλάδος και ο Κωνσταντίνος Οικονόμου» Θεσσαλονίκη 1971.

Σιβίνη Κ., Υπόμνημα αυτοσχέδιον περὶ τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου πρεσβυτέρου και Οικονόμου Κωνσταντίνου του εξ οικονόμων, Αθήνα 1963.

Σιμόπουλου Κ., Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, τ. β'. εκδ. Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα 2004.

Σκοπετέα Ελ., Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

Συνοδινού Π., «Κωνσταντίνος Οικονόμος», Γρηγόριος Παλαμάς, 7 (1923).

Sherrard Phillip, Δοκίμια για τον νέο Ελληνισμό, μτφρ. Γκάτσος Νίκος – Ζαννής Τάσος, εκδ. Αθήνα, Αθήνα 1971.

Τζιράκη Ν., «Οικονόμος Κωνσταντίνος ο εξ Οικονόμων», ΘΗΕ,9(1966).

«Φαρμακίδης Θεόκλητος», ΘΗΕ, 11(1966), στ. 1000-1003.

Τζωρτζάτου Βαρνάβα Μητροπολίτη Κίτρους, Οι βασικοί θεσμοί Διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως, Εν Αθήναις 1977.

Τις Φρειδερίκου, Η Ελλάδα του Καποδίστρια, (Δεύτερος Τόμος), Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828- 1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμηση της, μτφρ. Σπήλιος Α., εκδ. Συλλογή, Αθήνα 1972.

Τσίχλη-Αρώνη Κ., Η Μεσσηνιακή εξέγερση του 1834. Αντιπολίτευση του ρωσικού κόμματος στην Αντιβασιλεία του Οθωνα, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1984.

Φαρμακίδη Θ., Απολογία, εκδ. Τυπογραφείο Άγγελος Αγγέλου, εν Αθήναις 1840.

Φειδά Βλ., «Η Ρωσική πολιτική και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος», Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ οικονόμων, Πρακτικά Συνεδρίου, Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998.

Φραντζή Αμ, Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837, τ. Γ' , εκδ. Τυπογραφείον Κ. Ράλλη, Εν Αθήναις, 1841.

« Το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας και ο Φαρμακίδης», Ελευθεροτυπία, Περιοδικό Ιστορικά τεύχ. 38, 6 Ιουλίου 2000.

Φωτόπουλου Αθ., Οι κοτζαμπάσηδες κατά τη δεύτερη Τουρκοκρατία 1715 – 1821, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2005.

Dakin Douglas, «Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923, μτφρ. Ξανθόπουλος Αθανάσιος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001.

Frazer Charles, Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821 – 1852, μτφρ. Ροηλίδης Ιωσήφ, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005.

